

UNGE LOVBRYTERE: DØMT TIL KRIMINALITET

Kandidatnummer: 537 og 514

Veileder: Kristian Andenæs

Leveringsfrist: 27. november 2006

Til sammen 22. 867 ord

08.06.2007

Innholdsfortegnelse

<u>1 INNLEDNING</u>	<u>1</u>
1.1 Starten.....	1
1.2 Vår problemstilling.....	3
1.3 Avgrensing.....	5
1.4 Litteratur	5
1.5 Gangen i oppgaven	6
<u>2 METODEN.....</u>	<u>6</u>
2.1 Vårt utgangspunkt - førforståelse	7
2.2 Metodevalg	9
2.3 Utvalg av informanter	10
2.4 Planlegging og gjennomføring av intervjuene.....	11
2.4.1 Dilemmaer i intervjusituasjonen	14
<u>3 STRAFFENS BEGRUNNELSE OG TEORIER OM VIRKNINGEN</u>	<u>17</u>
3.1 Straffegjennomføringsloven og menneskerettighetene	17
3.2 Tilsiktede og utilsiktede virkninger	19
3.3 Prisoniseringsprosess og forbryterskole	21
3.3.1 Hva er prisonisering?	21
3.3.2 Foucaults teori om fengselet som forbryterskole	22
3.3.3 Oppsummering.....	24

3.4 Hvorfor skjer prisonisering?	24
3.4.1 Krenkelsesprosessen	24
3.4.2 Avviksrollen har fordeler	26
 <u>4 HVA VI FANT</u>	<u>28</u>
 4.1 Om det å være i fengsel	29
 4.2 Skolegang og arbeid.....	32
 4.3 Forholdet til betjentene	35
4.4.1 Oppsummering.....	36
 4.4 Kriminalitet og nettverksbygging	37
4.4.1 Oppsummering.....	42
 4.5 Narkotika i fengselet.....	43
4.5.1 Oppsummering.....	46
 4.6 Fremtidsplaner.....	46
 <u>5 FORBRYTERSKOLE?</u>	<u>47</u>
 5.1 Fengselets individualpreventive tiltak	48
5.1.1 Skoletilbudet	48
5.1.2 Ulike kurstilbud	49
5.1.3 Arbeid	50
5.1.4 Oppsummering.....	51
 5.2 Sosialisering i fengselet.....	52
5.2.1 Lett fysisk, tungt psykisk	52
5.2.2 Rus for å overleve?	53
5.2.3 Poker og tillit.....	54
5.2.4 Bestemmer de voksne?.....	55
5.2.5 Å lære av de eldre	56
5.2.6 Uskrevne regler	58
5.2.7 Kontroll eller omsorg?	60

5.2.8 Sikkerhetstiltak i fengsel	63
5.2.9 Få fremtidsplaner	64
<u>6 AVSLUTNING.....</u>	<u>66</u>
6.1 Hva bør gjøres? Hvorfor gjøres det ikke?	68
<u>7 LITTERATURLISTE</u>	<u>71</u>
Konvensjoner og lover	74
<u>8 VEDLEGG</u>	<u>74</u>

1 Innledning

1.1 Starten

”hei, jeg er en gutt på 17 år som nettopp har sonet 14 dager i fengsel får vold.

jeg har lyst å ta opp saken får å høre andre sine meninger når deg det gjelder å plasere barn i norske fengsler. I Norge er d sån at vi har lover å regler, å den kriminelle lavalder er 15 år. det vil si at, er du 15 år kan du bli dømt til fengsel om du har gjort noe straffbart. det vill si at barn i norge blir behandlet av det norske rettsystem likt som voksne mennesker.

er dette riktig at barn skal stilles får retten som en voksen mann/damer, er det sån vi vill behandle neste genrasjon om di skal være uheldige. i enkelte tilfeller kan varetekt være en løsning når saker som er omfatende, men barn som er 15-17 år skall ikke sitte i fengsel.

vis det norske rettsystem vill ha oss så voksne bør vi da fått lov å stemme på partier når det er valg. vi må få lov å stemme på et parti som skal ta avgjørelser om oss, andre! er jeg helt ut på gjorde eller? jeg har gjerne lyst å hørre hva folk tenker om barn i Norge som sitter i fengsel. er det riktig?

jeg har selv sittet i fengsel med voksne mennesker å sitt med egne øyner hva som fåregår på innsiden av et fengsel, er det riktig at barn skal få oppleve å se slikt?”

Leserinlegg på trykk i Stavanger Aftenblad 28. august 2006.

Leserinnlegget denne gutten har skrevet tar for seg et svært viktig tema i norsk strafferettspraksis. Et tema som ikke blir vektlagt så mye fordi en kanskje tror det ikke gjelder så mange personer, eller fordi man kanskje synes andre ting er viktigere.

Gjennom vårt arbeid i Fengsels- og husleiegruppen (FEG) på Juss-Buss, jusstudentenes rettshjelpstiltak i Oslo, kom vi stadig i kontakt med unge innsatte gjennom våre ukentlige fengselsbesøk. Mange hadde de samme spørsmålene og problemene som voksne innsatte: Hvorfor får jeg avslag på permisjonssøknaden gang etter gang? Hvorfor kan jeg ikke få besøk av broren min i fengsel? Kan dere hjelpe meg med å komme til åpen soningsanstalt?

I tillegg til disse ”vanlige” problemene var de yngste innsatte opptatt av skole- og utdanningstilbudet i fengselet, og ofte synes de at det var mangler ved dette tilbudet. I tillegg satt de aller fleste av de unge innsatte vi snakket med sammen med voksne innsatte, og slik vi så det, uten særlig spesiell tilrettelegging på bakgrunn av sin unge alder

Under vårt arbeid på Juss-Buss opplevde vi at mange av de yngste innsatte vi besøkte i fengsel allerede var tungt inne i det kriminelle miljøet, til tross for sin unge alder og forholdsvis korte dom. Mange hadde ikke en spesiell plan for hva de ville gjøre når de kom ut av fengselet. Dette gjorde oss nysgjerrig på de unges kår i fengselet, og i hvilken grad unge kommer i kontakt med kriminalitet i fengselet, eller på annen måte skaffer seg et kriminelt nettverk.

Med dette som bakgrunn ønsket vi å finne ut mer om ungdommers hverdag i et fengsel. Det skjer mellom 1000 og 1200 innsettelsler av ungdommer mellom 15 og 20 år i fengsel¹. Av disse er mellom 60 og 70 innsatte under 18 år, og til en hver tid sitter det 5-10 innsatte under 18 år i norske fengsler. Det betyr at i ungdomsgruppen er det de mellom 18 og 20 år

¹ Statistisk sentralbyrå (SSB), notat nr. 15, 2003. Dette inkluderer også varetekt.

som dominerer blant ungdom i norske fengsler. De fleste ungdommene som er dømt til fengselsstraff har forholdsvis korte dommer, og flest sitter inne for vinningskriminalitet.

Tilbakefall til ny straffereaksjon er generelt høyt for unge i fengsel². For aldersgruppen 15-17 år idømt ubetinget fengselsstraff i 1991 var det hele 74 prosent som ble idømt straff på nytt i løpet av de neste ti årene. Antall unge i norske fengsler er økende³. Problemene som oppstår for unge innsatte vil derfor omfatte flere og flere personer i årene som kommer.

Med jevne mellomrom får unge innsatte mer fokus i media. Flere har understreket betydningen av flere tiltak rettet spesielt mot unge innsatte, og at bruken av fengselsstraff overfor mindreårige skal begrenses. Justisminister Knut Storberget har dessuten etterlyst mer forskning på unge innsatte ved flere anledninger. En av få undersøkelser vi har funnet om unge i fengsel er en hovedoppgave i sosiologi fra 1995⁴. Oppgaven er altså elleve år gammel, og mye i kriminalomsorgen har forandret seg siden den gang. Denne oppgaven har vært et bakteppe for oss under skrivingen, men vi har valgt å fokusere på andre sider ved soningen enn Jervell. Dessuten er vår oppgave betraktelig mindre i omfang. Vi mener allikevel at vår undersøkelse kan gi et viktig bidrag i debatten om unge innsatte.

Vår erfaring fra Juss-Buss med unge innsatte, det faktum at andelen unge innsatte i norske fengsler er økende og at det finnes relativt lite forskning på feltet, gjorde at vi valgte unge i fengsel som tema for vår masteroppgave.

1.2 Vår problemstilling

Vår påstand er at fengslene i for liten grad tilpasser sine tiltak mot unge innsatte slik at fengselsstraffen ikke oppnår sin tilsiktede individualpreventive effekt, og at kontakten med

² Justisdepartementets handlingsplan "Sammen mot barne- og ungdomskriminalitet" 2005-2006.

³ St. mld nr. 20 (2005-2006)

⁴ Jervell, 1995

andre innsatte kan gjøre fengselsoppholdet til en måte de unge kommer i kontakt med andre kriminelle miljøer på.

Med utgangspunkt i unge innsattes egne erfaringer har vi derfor kommet frem til følgende problemstilling:

Fungerer fengselet som en forbryterskole for unge fanger?

I problemstillingen ligger tre kjernespoørsmål vi søker svar på i vår oppgave.

- 1. Synes de unge selv at myndighetene tilrettelegger soningsforholdene spesielt for dem?*
- 2. Hvordan ser de innsatte selv på sine soningsforhold?*
- 3. Hva tror de unge innsatte selv skjer når de løslates?*

Vårt mål er å belyse unge innsattes soningssituasjon slik ungdom i fengsel selv ser det. Grunnen til dette er fordi vi mener det er de unge innsatte selv som best kan belyse hvordan de har det i fengsel. Dette ville vi gjøre gjennom å dybdeintervjue et utvalg innsatte mellom 15 og 20 år. Oppgaven er derfor ikke ment som en fullstendig analyse av ungdoms soningstilværelse, men å la unge selv få fortelle. En større analyse, med for eksempel intervjuer av fengselsbetjenter, andre ansatte i kriminalomsorgen og ofre for kriminalitet, ville ført for langt for oss sett i forhold til størrelsen på masteroppgaven. Dessuten synes vi det er viktig at unge innsattes egen stemme kommer fram – det er tross alt de som kan si noe om hvordan fengselsoppholdet oppleves⁵. I oppgaven vil vi derfor forsøke å fremstille og systematisere de opplysningene vi får av intervjuobjektene, for å belyse hva de unge selv mener om sin livssituasjon.

⁵ Det finnes også andre oppgaver som kun fokuserer utelukkende på innsattes opplevelser. Se for eksempel Svendsen, 2005 og Jervell, 1995.

1.3 Avgrensing

Som nevnt er ikke målet med denne oppgaven å gi en fullstendig analyse av ungdoms situasjon i fengsel, og hva som skjer når ungdom løslates. Vi vil belyse problemstillingen fra en side, nemlig ut fra hva våre informanter selv sier.

Vi intervjuer bare menn – rett og slett fordi de er i klart flertall i forhold til kvinner⁶.

Videre er utvalget vårt på ni personer, og således ikke et representativt utvalg av unge i fengsel. Alle våre informanter soner i fengsel med høyt sikkerhetsnivå, det som tidligere ble kalt lukket fengsel. Fem fengsler er representert. Disse tilhører fire av landets fem regioner. Informantene sitter enten på dom eller i varetekt. Alle er førstegangssonere i alderen 17 til 20 år⁷.

1.4 Litteratur

Som det fremgår av problemstillingen over fokuserer vi på Michel Foucaults teori om fengselet som en forbryterskole⁸, Donald Clemmers teori om prisoniseringsprosessen i fengselet⁹, Erving Goffmanns teori om krenkelsesprosessen¹⁰ og avviksteorien til Edwin Lemert¹¹. Disse teoriene mener vi kan belyse virkninger ved fengsel som kan ha stor betydning for unge etter løslatelse. Thomas Mathiesens teori om tilsiktede og utilsiktede virkninger vil også bli vektlagt¹². Den er viktig for å se om straffens utilsiktede virkninger eventuelt gjør at lovens uttalte formål med straffen ikke blir oppfylt.

⁶ SSB, notat nr. 15, 2003

⁷ Se mer om utvalget vårt i punkt 2.3

⁸ Foucault, 1977

⁹ Clemmer, 1958

¹⁰ Goffman, 1967

¹¹ Hauge, 2001

¹² Mathiesen, 2005

1.5 Gangen i oppgaven

I det følgende gjennomgår vi metoden vi bruker, redegjør for valget av metode og problemer som oppstod underveis i punkt 2. I punkt 3 går vi igjennom rettsreglene og teoriene vi vil bruke i oppgaven. I punkt 4 redegjør vi for hva som kom ut av intervjuene og systematiserer våre funn. I punkt 5 drøfter vi disse funnene sammenholdt med gjeldende regler på området og straffeteoriene vi har valgt å bruke. I punkt 6 avslutter vi oppgaven med å svare på vår problemstilling.

Begreper som krever en definisjon vil forklares etter hvert som de dukker opp.

2 Metoden

Knut Halvorsen skriver at metode er verktøyet vi bruker for å samle informasjon¹³. Videre skriver han at metode er en systematisk måte å undersøke virkeligheten på, for å finne årsaker, betydninger og meninger.

Vi har valgt å bruke sosiologisk metode i vår oppgave. Den juridiske metoden er egnet til å analysere rettsreglene, men siden vi her er mer interessert i virkningene av rettsreglene, var det naturlig å bruke retts sosiologien og sosiologisk metode. Dette er kanskje kjernen i den retts sosiologiske forskningen; å finne ut hvordan rettsreglene virker på samfunnet, både dens tilsiktede og utilsiktede virkninger¹⁴. Litt forenklet kan en si at den juridiske metoden brukes hvis til å finne ut av hva en rettsregel sier, mens retts sosiologien vil finne ut av hvordan rettsreglene virker. Det er sistnevnte fokus vi har i denne oppgaven.

¹³ Halvorsen, 2003

¹⁴ Mathiesen, 2005 s. 44 flg.

I vår oppgave søker vi som nevnt under punkt 1.2 om problemstilling å finne ut av hva slags innvirkning rettsreglene har på unge innsattes soningsforhold. Spørsmålene vi har stilt oss kan ikke besvares med en ren analyse av rettsreglene, vi trengte et annet verktøy for å finne ut av hvordan disse reglene påvirker unge innsattes soningsforhold. Derfor falt valget på den retts sosiologiske metode.

2.1 Vårt utgangspunkt - forforståelse

Gjennom vårt arbeid i fengsels- og husleiegruppa på Juss-Buss (FEG) har vi tidligere arbeidet tett med innsatte i alle aldre. Vi har besøkt innsatte jevnlig i flere fengsler på Østlandet, hatt kontakt med dem på telefonen etterpå og hjulpet til med skriftlige klager på avslag på permisjon, frigang, prøveløslatelse og så videre.

Arbeidet i Juss-Buss har gjort oss godt vant til å møte forskjellige innsatte.

Jobben som saksbehandler i Juss-Buss har ført til at vi har med oss en del holdninger og meninger om kriminalomsorgen inn i oppgaveskrivingen. Noe er positivt, annet er negativt, men generelt kan en si at FEGs arbeid er å tale de innsattes sak overfor kriminalomsorgen. Dermed har nok vi en del kritiske holdninger til kriminalomsorgen og straffesystemet, og dette kan selvfølgelig prege måten vi har stilt spørsmålene til de innsatte og analysert opplysningene i etterkant.

Som en motvekt til dette ble det at en av oss hadde erfaring som ekstrabetjent ved Larvik fengsel nyttig under arbeidet med oppgaven¹⁵. Hun innehar detaljkunnskap om dagliglivet og rutiner i kriminalomsorgen som var praktisk å kjenne til under oppgaveskrivingen. I tillegg hadde hun i sitt arbeid sett mange problemstillinger som oppstår i forhold til unge innsatte under og etter deres fengselsopphold. Hennes erfaring i arbeidet som betjent ble også viktig under utarbeidelsen av intervjuguiden ved at ting hun selv så på som

¹⁵ Larvik fengsel har 16 soningsplasser og de fleste som sitter der er unge førstegangssonere.

problematiske for unge innsatte kunne undersøkes nærmere ved å stille de innsatte spørsmål om samme tema. Ved å ha sett kriminalomsorgen fra den andre siden er det klart at en har med seg et bredere forståelsesgrunnlag enn om så ikke var tilfelle. Samtidig er faren at en som fengselsbetjent har sett seg blind på systemet, og ikke ser problematiske sider ved fengselet fordi en selv er såpass involvert. Vi håper imidlertid at vår ulike bakgrunn gjør at vi kan se begge sider av fengselssystemet.

På den annen side er vi jusstudenter opplært til å få fram alle sider av en sak i oppgaveskrivingen; tilstrebe objektivitet. Vi er lært opp til å finne argumenter både for og mot et standpunkt, for på den måten å imøtekomme kritikk av vår måte å tolke rettsreglene på. Denne arbeidsmåten er etter nesten seks år på jusstudiet forholdsvis godt innarbeidet i oss begge, og vi håper vi har klart å se flere sider også under skrivingen av denne oppgaven.

Et problem vi var klar over helt fra starten av oppgaveplanleggingen var at vi visste at vi ble nødt til å avholde intervjuer av unge innsatte ved fengselet hvor en av oss arbeidet som ekstrabetjent. Vi kom raskt fram til at hun ikke burde delta på intervjuene ved dette aktuelle fengselet, og at den andre måtte intervju alene. Dersom hun hadde deltatt ville ikke anonymiteten vi hadde lovet de innsatte vært gjennomførbar, og vi var dessuten redd for å ikke få svar på en del sensible spørsmål. De innsatte ved fengselet ble allikevel informert om at hun var med på skrivingen av oppgaven, men at hun ikke ville få vite hvem som hadde sagt ja til å bli intervjuet og at all informasjon ville bli anonymisert før hun fikk se det. Allikevel ser vi ikke bort i fra at dette kan ha påvirket hvordan informantene ved Larvik fengsel svarte på spørsmålene.

Helt klart er det at vår bakgrunn har innvirket på arbeidet med oppgaven, men hvordan den har innvirket helt konkret er verre å si noe om. Vi har uansett prøvd å være oss bevisst på den bakgrunnen vi har.

2.2 Metodevalg

*”Kvalitativ metode søker en forståelse av virkeligheten som er basert på hvordan de som studeres forstår sin livssituasjon”.*¹⁶

Med dette mener Tove Thagaard at den kvalitative metoden tar utgangspunkt i informantens virkelighetsforståelse, ikke slik andre oppfatter informanten.

Metoden mener vi derfor er meget godt egnet til å belyse unge innsattes livssituasjon i fengsel– slik de ser den selv. Vi var ute etter informasjon som på mange måter ikke kan måles i tall, men snarere opplevelsen av det å sone i fengsel.

Vi har valgt å gjennomføre kvalitative intervjuer. Andre alternativer kunne vært deltakende observasjon eller spørreskjemaer. Et intervju i form av en samtale, med en intervjuguide som rettesnor, fant vi mest praktisk. Dette fordi vi måtte stille tildels vanskelige spørsmål som gjør øyekontakt, tolking av kroppsspråk og en god samtale, viktig.

Svakheten med metoden vi har valgt er for det første at den ikke er vitenskapelig i en viss forstand¹⁷. For eksempel representerer ikke våre ni informanter noe representativt utvalg som kan gi oss informasjon som kan generaliseres. Materialet er ikke generaliserbart fordi det er frivillig å delta og på grunn av utvagets størrelse. På den andre siden gir intervjuene en sjanse til å få mer informasjon fra informantene enn ved en kvantitativ undersøkelse, kanskje særlig når det gjelder spørsmål som krever mer refleksjon fra informantens side og oppfølgingsspørsmål fra intervjueren.

¹⁶ Thagaard, 2002, side 16

¹⁷ Kvale, 2002

2.3 Utvalg av informanter

Utgangspunktet vårt var unge innsatte – men hvem skal regnes som unge¹⁸?

Kriminalomsorgen definerer unge innsatte som 15 år gamle og opp til 18 år (myndighetsalder). Statistisk sentralbyrå definerer imidlertid ungdom som alle i alderen 15-20 år. De fra 21 år til 29 år er unge voksne¹⁹. Stortingsmeldingen om unge innsatte sier også at tiltakene som foreslås overfor unge innsatte også kan gjelde ungdom over 18 år, og at det er aktuelt å utarbeide tiltak for unge innsatte helt opp til 23 år²⁰. Etter barnevernsloven²¹ gjelder tiltakene i loven overfor barn under 18 år, men ved samtykke kan tiltak som er iverksatt før barnet er fylt 18 år opprettholdes eller erstattes av andre tiltak inntil barnet har fylt 23 år.

Utgangspunktet var at vi ville intervju ungdom mellom 15 og 20 år. For oss var det viktig og også ha med noen også mellom 18 og 20 år, og meningen med dette var å belyse at disse ungdommene har samme problemstillinger som de under 18 år. De er for eksempel også i skolealder, fortrinnsvis videregående. På grunn av soningskøen har mange ventet på å få sone dommen, og var således under 18 år da de ble dømt til ubetinget fengselsstraff.

Det viste seg imidlertid at det skulle bli vanskelig å få tak i ungdom under 17 år. En årsak til dette er at det er svært få i denne aldersgruppen. I tillegg vet vi at det var 16-åringer som sa nei til å bli intervjuet. Våre informanter er derfor fra 17 til 20 år gamle, og således har vi informanter både over og under myndighetsalder.

Videre skulle personene være førstegangssøknere. Begrunnelsen for dette er at vi ville ha de unge innsattes førsteinntrykk av fengselsoppholdet. Dermed ble det også viktig å få snakke

¹⁸ I resten av oppgaven bruker vi informant og innsatt om hverandre om personene vi har intervjuet. Vi legger ikke ulik betydning i begrepene.

¹⁹ Statistisk sentralbyrå, 2003

²⁰ Stortingsmelding nr. 20 (2005-2006)

²¹ Barnevernsloven av 17 juli 1992 nr 100 § 1-3

med unge innsatte som hadde sittet en stund i fengsel, og som ikke hadde en veldig kort dom. Vi ba om at innsatte hadde sittet om lag to måneder i fengsel før intervjuene. Bakdelen med å intervju førstegangssonere er imidlertid at vi ikke kan få vite hva som vil skje med dem etter løslatelse. Skulle vi undersøkt dette også, ville oppgaven ført for langt for oss.

På de fem fengslene vi har foretatt intervjuer er det stor variasjon i antall innsatte samt størrelse og alderssammensetning på avdelingene.

2.4 Planlegging og gjennomføring av intervjuene

Spørsmålene utarbeidet vi på forhånd gjennom en intervjuguide. Intervjuguiden kan både angi en grov skisse over emner og rekkefølge, eller den kan angi spørsmålene mer detaljert²². Vi valgte en mer detaljert intervjuguide, mest for å sikre oss at vi husket å stille alle spørsmålene. Samtidig fant vi at prosessen med å utarbeide spørsmålene gjorde oss mer sikre på problemstillingen, opplysningene vi ønsket å få svar på og oppgaveskrivingen generelt.

Kvale understreker nytten i å utarbeide egne forskningsspørsmål før en utarbeider spørsmål til informanten, for å lage en intervjuguide som holder seg til temaet, samtidig som den er dynamisk²³.

Vi utarbeidet derfor først en intervjuguide for oss selv, hvor vi stilte spørsmålet: Hva vil vi ha svar på? Dette resulterte i fire kjernes spørsmål, som allerede nevnt under punkt 1.2:

1. Fungerer fengselet som en forbryterskole for unge innsatte?

2. Synes de unge selv at myndighetene tilrettelegger soningsforholdene spesielt for dem?

²² Kvale, 2002

²³ Kvale, 2002

3. Hvordan ser de innsatte selv på sine soningsforhold?

4. Hva tror de unge innsatte selv skjer når de løslates?

Deretter utarbeidet vi mer konkrete spørsmål til informanten som skulle gi oss svar på de fire kjernespørsmålene²⁴. Intervjuguiden ga oss oversikt over temaene og rekkefølgen på spørsmålene, men vi fulgte ikke alltid guiden vår helt slavisk. Det var naturlig å tilpasse rekkefølgen og måten å stille spørsmålene noe etter intervjusituasjonen.

For i det hele tatt å kunne intervju innsatte trengte vi en tillatelse fra Kriminalomsorgen. Denne fikk vi raskt fra Kriminalomsorgen region sør som også hadde myndighet til å godkjenne intervjuer tilhørende andre regioner²⁵. Det var vi selv som bestemte i hvilke fengsler vi ville foreta intervjuene. Godkjennelse fra datatilsynet ble også innhentet²⁶.

De innsatte ble plukket ut på forskjellig måte i fengslene. I Åna fengsel gikk sosialkonsulenten rundt og informerte de innsatte under 20 år personlig om undersøkelsen, samtidig som de fikk utdelt informasjonsskriv og en samtykkeerklæring vi på forhånd hadde utarbeidet²⁷. I andre fengsler var det fengselsbetjentene på avdelingene som henvendte seg til de aktuelle innsatte. Det var svært variabelt hvor mye informasjon de innsatte hadde om vår undersøkelse før intervjuet, og noen visste heller ikke hvorfor de skulle snakke med oss i det hele tatt. Vi informerte derfor ganske detaljert om undersøkelsen før intervjuet startet, poengterte at deltakelsen var frivillig og anonym, og at de når som helst kunne trekke seg. Vi fikk også tydelig frem at vi var studenter, og således ikke en del av kriminalomsorgen.

Vi brukte båndopptaker under intervjuene. Dette var også helt frivillig fra den innsattes side. Båndopptakene gjorde det lettere å lytte godt under intervjuene, fremfor å bruke tid på notering. Samtidig noterte vi også en del viktige utsagn underveis. Notatene ble svært

²⁴ Se intervjuguiden, vedlegg 3

²⁵ Fengslene i Norge ligger under fem regioners myndighet. Bergen fengsel tilhører kriminalomsorgen region vest, Åna fengsel region sørvest, Larvik og Sem fengsel region sør og Ringerike fengsel region øst.

²⁶ Se godkjennelse fra datatilsynet vedlegg 5

²⁷ Se informasjonsskriv og samtykkeerklæring, vedlegg 6

nyttige under transkriberingen av intervjuene; med notatene som utgangspunkt var det lettere å finne frem til hovedpunktene i hvert intervju, og det lettet også analyseringsarbeidet i etterkant.

I Åna fengsel ble intervjuene gjennomført på sosialkonsulentens møterom. Møterommet var noe større enn besøksrommene vanligvis er, og bord og vinduer større. På den måten var det lettere å skape en mer hyggelig atmosfære; vi kunne servere kaffe, brus og sjokolade. Samtidig kunne de innsatte føle seg sikre på at samtaleene ikke ble avlyttet (i noen besøksrom i fengsel er avlyttingsutstyr fastmontert). I andre fengsel satt vi på ordinære besøksrom, som ofte er små og enkelt innredet. Atmosfærene i de ulike rommene vi brukte under intervjuene kan ha påvirket selve intervjuet også. Det er klart at en et ”hyggelig” møterom med kaffe og snacks på bordet kan bidra til en roligere og mindre spent atmosfære. På den annen side er besøksrommene i fengselet kjent for de innsatte, det er her mange får besøk av familie og venner. Besøksrommet kan dermed ha føltes kjent og trygt for våre informanter, mer enn et møterom hos sosialkonsulenten de kanskje ikke har vært på tidligere.

I nesten alle fengsler ble vi gitt en sikkerhetsalarm²⁸ med beskjed om å feste denne til beltet. Fordi en alarm er med på å skape unødig avstand mellom oss som intervjuere og dem som innsatte, la vi alarmer i veska da vi kom inn i intervjurommet. En annen grunn til at vi la vekk alarmer var at vi ikke så noe behov for den. Vi har derimot forståelse for at fengslene valgte å gi oss en.

I de aller fleste intervjuer var det lett å snakke godt med informantene. For oss virket det som de fleste informantene følte seg komfortable med situasjonen og snakket åpent med oss.

²⁸ Sikkerhetsalarm må alle ansatte i fengselet bære i beltet. Dersom alarmer utløses vil alle betjenter bli tilkalt umiddelbart.

2.4.1 Dilemmaer i intervjusituasjonen

Balansegangen mellom å skape en hyggelig atmosfære og en god samtale kan av og til komme i konflikt med rollen som objektiv forsker. Kvale²⁹ illustrer konflikten når han sier at man i et forskningsintervju fort kan komme inn på temaer som egentlig krever mer terapeutisk behandling. En informants utsagn illustrerer vårt dilemma godt, da han på slutten av intervjuet uttalte:

”Den eneste grunnen til at jeg ville snakke med dere, er at jeg har ingen andre å snakke med”

Vi forstod det slik at gutten følte seg ensom i fengselet, og synes det var godt å snakke med noen utenfra, tildels om ganske personlige temaer. Dette gjorde at vi måtte være varsomme med hvordan vi bygget opp intervjuet. Vi lot de vanskeligste spørsmålene komme ganske sent, og brukte god tid på å prate om løst og fast etter dette. På denne måten prøvde vi å unngå at informanten følte at vi hadde tappet ham for informasjon, og at han selv ikke fikk noe ut av intervjuet. Videre forsøkte vi å unngå at informanten svarte på spørsmål slik han trodde vi ville, eller prøve å gjøre seg interessant. Oppbygningen mener vi bidro til at informantene ble ”varme i trøya” slik at han fikk forståelse av at vi ønsket et oppriktig svar, og at vi ikke hadde noe spesielt ønske om hvordan svaret skulle være. Ved en anledning fungerte ikke dette: Ved ett fengselsbesøk ble vi plassert på et rom hvor det ikke var mulig å få kontakt med betjentene gjennom callinganlegget. Vi måtte da avtale et tidspunkt med betjenten for når vi trodde vi ville være ferdig med intervjuet slik at betjenten da kunne hente den innsatte. Ved en anledning kom betjenten inn i rommet før intervjuet var ferdig. Dermed ble intervjuet avbrutt nokså brått, og vi fikk ikke stilt de ”ufarlige” spørsmålene til slutt.

²⁹ Kvale, 2001

Videre kunne vi få informasjon fra de innsatte under intervjuet som kunne tyde på til dels alvorlige regelbrudd fra fengselets side. Vi oppfordret da til å lese i Fangehåndboka³⁰ og eventuelt ta kontakt med Juss-Buss hvis de hadde behov for hjelp. På den måten håper vi også at de innsatte følte at de fikk noe utbytte av intervjuet.

Alle intervjuene ble gjennomført i en nokså løs og ledig samtaleform, noe som gjorde at spørsmålene ikke ble stilt ordrett likt hver gang. Vi mener allikevel at betydningen ikke var til å misforstå. I enkelte tilfeller var muligens spørsmålene stilt på en noe mer ledende måte enn hva som hadde vært ideelt. Dette kan selvfølgelig ha påvirket informantens svar. Imidlertid er ledende spørsmål ikke alltid negativt å bruke i et intervju³¹. Kvale peker blant annet på at ledende spørsmål kan være med på å sikre et ærlig svar og avsløre selvmotsigelser. Vi mener selv at konkrete oppfølgingsspørsmål kan ha gitt oss ærlige svar, selv om disse kan ha vært ledende. I flere tilfeller var det i hvert fall slik at informanten ga oss mer utfyllende svar og mer konkrete eksempler da vi brukte tid på oppfølgingsspørsmålene.

Det var selvfølgelig variasjon i hvor ”pratsomme” hver enkelt informant var. Noen snakket fritt og ledig uten at vi trengte å stille så mange spørsmål, andre svarte mer kortfattet. Under ett intervju opplevde vi begge å bli usikre på informanten. Vi følte at informanten hadde en litt fiendtlig innstilling til oss, og vi opplevde at informanten ikke fikk tillit til oss. Dette må vi anta at påvirket intervjusituasjonen. Vår usikkerhet under dette intervjuet spilte nok også en rolle for hvordan vi imøtekom informanten.

Om de innsatte kommer med sann informasjon er en problemstilling man møter uansett hva slags type informanter man har. Forskning rundt temaet om fanger snakker sant finnes³². Finstad og Gjetvik refererer til Sykes, som mener at forskeren kan bli lurt av den innsatte

³⁰ Fangehåndboka (2003) er en bok utgitt av Juss-Buss som gir innsatte lettfattelig informasjon om regler som er av betydning under og etter soning, for eksempel hvordan en kan klage på vedtak som fattes av fengselet. Boka er sendt til alle landets fengsler og skal være tilgjengelig for de innsatte på avdelingen eller i fengselsbiblioteket.

³¹ Kvale, 2001

³² Finstad og Gjetvik, 1980

dersom denne har noe å tjene på informasjonen som gis. Videre refererer de til Niels Christie som forteller at svarene kan være avtalt på forhånd, eller at innsatte svarer uærlig av strategiske grunner eller for å fremstå i et bedre lys. Dette kan skje mer eller mindre bevisst.

I vår undersøkelse tror vi forekomsten av uærlige svar har vært liten, men dette har vi selvfølgelig ingen garanti for. For det første mener vi at informantene ikke hadde noe å tjene på å lyve for oss. Informantene var godt informert før selve intervjuet startet om at vi var studenter og at vi ikke hadde noen innflytelse over deres soningssituasjon. For det andre visste de ikke på forhånd om hva vi kom til å spørre dem om konkret. Vi kan derfor ikke se noen mulighet for at de kan ha avtalt på forhånd seg i mellom hva slags svar de skulle gi. Vi er derimot klar over at informantene kan ha gjort seg opp en mening om hva som er ”riktig” svar for så å gi oss det i et ønske om å være ”flink”. De kan også rent ubevisst ha gitt oss feil informasjon.

Vi prøvde å bøyte på dette problemet ved å stille så meningsnøytrale og objektive spørsmål som mulig. Underveis i intervjuet gikk vi også tilbake til et tema vi allerede hadde behandlet og stilte informanten kontrollspørsmål. Vi hadde da en litt annen vinkling på spørsmålet, og på den måten fikk vi sjekket om informanten svarte det samme som tidligere. En fordel under intervjuet kan også ha vært at vi ikke er så mange år eldre enn intervjuobjektene. Dette bidro til at småpraten gikk lett og det var god stemning. Vi følte selv at vi stort sett fikk tillit til dem og de til oss.

Den beste bekreftelsen på at informantene snakket sant fikk vi imidlertid ved at innsatte ved samme fengsel gjennomgående gav noenlunde de samme svarene på konkrete spørsmål. Dette kan om ikke annet være en indikasjon på at de innsatte snakket sant. Imidlertid må vi igjen understreke at det for oss ikke er mulig å si noe klart om graden av ærligheten i svarene vi fikk, men vi har valgt å stole på de svarene som kom frem under intervjuene.

3 Straffens begrunnelse og teorier om virkningen

3.1 Straffegjennomføringsloven og menneskerettighetene

Straffegjennomføringsloven har en formålsparagraf som sier at; *”(s)traffen skal gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen, som motvirker nye straffbare handlinger, som er betryggende for samfunnet og som innenfor disse rammene sikrer de innsatte tilfredsstillende forhold (...)”*, jfr. strgf. § 2. Videre går det frem av dennes forskrift § 1-2 at; *”(s)å langt det er forenelig med hensynet til samfunnets sikkerhet og den alminnelig rettsoppfatning, skal forholdene legges til rette for at den straffedømte gis mulighet til å endre livsførsel og hindre tilbakefall (...)”*.

Straff er definert som et onde staten tilføyer en lovovertræder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde³³. Straffens formål er å få borgerne i samfunnet til å etterleve dets lover og regler. Norsk strafferett benytter to hovedbegrunnelser for å ilegge straff. Det ene er allmennprevensjon. Tanken her er at man ved å straffe lovovertræderen påvirker andre i samfunnet slik at disse ikke bryter loven. Det andre hensynet er individualprevensjon, som går ut på at man skal få lovovertræderen selv til å avstå fra å begå nye lovbrudd ved å rette straffen direkte mot ham.

Vi velger kun å fokusere på individualprevensjon i oppgaven, fordi det er slik vi mener vi best kan belyse unge innsattes egen opplevelse av fengselets mål om rehabilitering.

Fengselsstraffen skal, som nevnt, gjøre at den straffede ikke begår nye kriminelle handlinger når straffen er ferdig sonet. Om fengselsstraff fungerer individualpreventivt måles gjerne i tilbakefallsprosenten. Teoretisk er det flere måter straffen kan fungere individualpreventivt³⁴:

³³ Christie, 1982

³⁴ Finstad og Høigård, 1997

- 1) Rehabilitering: Den straffede skal gjøres bedre egnet til å møte samfunnet ved ulike tiltak som skole og forskjellige kurs.
- 2) Helbred: Den straffede er syk, og fengsel helbreder ham ved spesielle behandlingstiltak.
- 3) Uskadeliggjøring: Den straffede har ikke mulighet til å begå nye lovbrudd så lenge han er innlåst.
- 4) Avskrekking: Den straffede kommer ikke til å begå nye kriminelle handlinger fordi fengselsstraffen er så tung og ubehagelig at han gjør alt for ikke å havne der igjen.

Formålsparagrafen sitert ovenfor om at fengselet skal motvirke nye straffbare handlinger kan sies å være et individualpreventivt formål. Videre skal formålet med straffen være betryggende for samfunnet, og dette kan betegnes som et formål om uskadeliggjøring.

I tillegg til norsk lovgivning skal behandlingen av innsatte også være i overensstemmelse med internasjonale konvensjoner Norge har forpliktet seg til å følge³⁵. Det vil i dette tilfellet dreie seg om menneskerettighetskonvensjonen³⁶. I denne konvensjonen finnes en eksplisitt regel om unge innsatte som sier at disse skal holdes atskilt fra eldre innsatte³⁷. Det står her at; *”(u)nge lovovertredere skal holdes adskilt fra voksne, og skal gis en behandling som er avpasset deres alder og rettsstilling”*. Ung er man etter konvensjonens begrep i alderen 15-18 år³⁸.

Norge har reservert seg fra bestemmelsen om å holde unge lovovertredere atskilt fra voksne³⁹ hovedsakelig av to hensyn⁴⁰. For det første er det erfaringene man fikk gjennom Kåre Bødals forskning om arbeidsskolen, og de senere erfaringene gjennom ungdomsfengselet, som ble nedlagt i 1975⁴¹. Der viste det seg at det ikke hadde store virkningen med tanke på tilbakefallsprosenten om unge lovbrøyttere sonet alene eller

³⁵ jfr. bl.a. forskriften til straffegjennomføringsloven pkt 1.7.

³⁶ Menneskerettighetskonvensjonen (EMK) av 21. mai 1999 nr. 30, med vedlegg.

³⁷ EMK vedlegg 6, konvensjonen om sivile og politiske rettigheter art. 10 nr.3.

³⁸ Det kommer fram av godkjennelsesbrevet fra kriminalomsorgen, vedlegg 4, og telefonsamtale med ansatt i Kriminalomsorgen.

³⁹ Stortingsmelding nr. 21 (1999-2000) s. 154

⁴⁰ Dette kom frem etter telefonsamtale med ansatt i Kriminalomsorgen i uke 36.

⁴¹ Bødal, 1962 og Fridhov, 1997.

sammen med eldre innsatte. For det andre mener Kriminalomsorgen at antallet unge innsatte i norske fengsler svært lite.

Konvensjonen om barns rettigheter av 20. november 1989 art. 37 bokstav c tar for seg samme tema. Etter denne bestemmelsen skal barn holdes atskilt fra eldre innsatte dersom det ikke foreligger andre hensyn som ansees viktigere for barnet. Kriminalomsorgen regner det for viktigere at nærhetsprinsippet oppfylles. Prinsippet går ut på at innsatte bør få sone i nærheten av hjemstedet, jfr. strgf. § 11, 1. ledd, 2. pkt. Med kun ett fengsel i landet for å oppfylle konvensjonenes krav ville mange unge måtte sone langt hjemmefra, og dette ansees mer skadelig enn å sone med eldre innsatte. I tillegg satser man, etter kriminalomsorgens uttalelser, på en mer individuell tilrettelegging for de unge i fengselet.

3.2 Tilsiktede og utilsiktede virkninger

Thomas Mathiesen snakker i sin bok "Retten i samfunnet" om rettens tilsiktede og utilsiktede virkninger⁴². Vi vil først ta for oss rettens tilsiktede virkninger før vi beskriver rettens utilsiktede virkninger.

Med tilsiktede virkninger mener Thomas Mathiesen virkninger lovgiver ønsker skal inntre når regler lovfestes. Rettens tilsiktede virkninger, eller lovens formål, kan virke uklar. Men når det gjelder fengselsstraff har lovgiver vært ganske tydelig på hvordan fengselsstraffen skal virke. For eksempel har kriminalomsorgens som et av sine mål at fengselsstraffen skal virke individualpreventivt, som beskrevet i kapittel 3.1. Individualprevensjon er derved et av fengselets tilsiktede virkninger. Rettens tilsiktede virkninger kan sammenholdes med manifeste funksjoner, som er Vilhelm Auberts begrep om lovens skrevne eller uttalte formål⁴³.

⁴² Mathiesen, 2005

⁴³ Giertsen, 1997.

Videre mener Mathiesen at lovreglene også kan ha utilsiktede virkninger, virkninger lovgiver ikke har uttalt, eller ønsket skal inntreffe. Aubert er inne på det samme, men kaller det latente funksjoner. For eksempel mener Aubert at straff kan skape ro og orden i samfunnet. Dette er altså ikke et uttalt formål hos lovgiver, men en latent funksjon, eller utilsiktet virkning, ved fengselsstraffen.

Men disse utilsiktede virkningene med straff kan også gi virkninger av mer negativ art. Mathiesen refererer til diverse forskning fra fengslene som viser at fengselet kan ha virkninger lovgiver ikke ønsker, altså utilsiktede virkninger. Et eksempel i denne sammenheng kan være Berg arbeidsskole for unge lovbrøyttere, som ble åpnet i 1951⁴⁴. Målet med arbeidsskolen var ikke å straffe, men å oppdra de unge lovbrøytterne:

*”Arbeidsskolen kommer altså til anvendelse på presumptivt normale, antatt utviklingsmulige unge mennesker, vel oftest med noen kriminell fortid, og som antas å ville bli tilbakekallsforbrytere”*⁴⁵

Arbeidsskolen hadde altså som formål å virke individualpreventivt på den enkelte lovbrøytter. Som sitatet over viser var det et formål med arbeidsskolen å hindre tilbakefall og dette kan altså betegnes som et rehabiliterende eller individualpreventivt formål med straff. Et formål som lå til grunn for arbeidsskolen.

Arbeidsskolen opplevde at mange elever rømte, og begikk nye lovbrudd. Etter utskrivning fra Berg fengsel hadde 23 av 100 elever stabilt arbeid, og 69 av 100 elever ble dømt for nye lovbrudd. I gjennomsnitt hadde hver tidligere elev to nye dommer i løpet av en ti års periode etter løslatelse. Til slutt ble skolen lagt ned, og den ble ansett som et mislykket forsøk på rehabilitering av unge lovbrøyttere. Etter vår mening kan Berg arbeidsskole tjene som eksempel på et prosjekt som hadde en klar tilsiktet virkning, nemlig individualprevensjon, men som ikke klarte å gjennomføre dette på grunn av en rekke

⁴⁴ Bødal, 1962

⁴⁵ Bødal, 1962, side 22

utilsiktede virkninger. For det første fikk ungdommene tilkjent et lenger opphold ved arbeidsskolen enn de ville fått ved å sone i vanlig fengsel. Bødal antyder at ungdommene følte at de ble ekstra straffet. Oppholdet der var ikke frivillig, og det var ingen mur rundt skolen, så mange rømte. En annen grunn til at prosjektet ikke var vellykket mener Bødal var fordi yrkesopplæringen ikke jobbet nok med elevenes motivasjon. Terapeutene hadde dessuten kontrolloppgaver og bestemmelsesmakt som gjorde at terapeutene ikke bare kunne jobbe som terapeut, sier Bødal.

Teoriene vi skal gjennomgå i det følgende kan også tjene som eksempler på utilsiktede virkninger ved straff, nemlig Clemmers og Foucaults teori om at fengselet virker som en forbryterskole, og at fengselsoppholdet kan være en del av en stigmatiseringsprosess.

3.3 Prisoniseringsprosess og forbryterskole

I det følgende vil vi gjøre rede for Donald Clemmers teori om prisoniseringsprosessen⁴⁶, pkt. 3.3.1 og Michel Foucaults teori om forbryterskolen⁴⁷, pkt. 3.3.2.

3.3.1 Hva er prisonisering?

I 1940 la Donald Clemmer⁴⁸ fram en teori om at fangene gjennomgår en tilpasningsprosess i fengselet. Dette betegnet han som en prisoniseringsprosess. Begrepet kan sammenliknes med uttrykkene ”amerikanisering” og ”integrering”, og sier altså noe om prosessen en person gjennomgår når han eller hun tilpasser seg en ny kultur.

*”Every man who enters the penitentiary undergoes prisonization to some extent”*⁴⁹

⁴⁶ Clemmer, 1958

⁴⁷ Foucault, 1977

⁴⁸ Clemmer, 1958

⁴⁹ Clemmer, 1958, s. 299.

Slik vi forstår Clemmer mener han altså at alle fanger i fengsel i en eller annen grad blir prisonisert, fordi de i noen grad må tilpasse seg kulturen som råder bak murene.

Prisoniseringsprosessen skjer mer eller mindre bevisst, sier Clemmer. Han mener at fangene, i det de ankommer fengselet, lærer seg og etter hvert blir en del de normene og reglene fangene selv har etablert. Dette kan kalles for en subkultur. Denne subkulturen mener Clemmer består av små grupper med fanger som holder sammen, men han finner ikke at miljøet er preget av solidaritet. Snarere er fangekulturen er verden av individualister, fanger som tenker på seg selv framfor andre.

Clemmer mener prisoniseringen kan føre til at fangene har vanskelig for å tilpasse seg samfunnet etter løslatelse, og som en følge av dette kan fengselet betegnes som en forbryterskole. Slik vi forstår Clemmer finner han altså at det er sammenheng mellom graden av prisonisering og tilbakefall til nye lovbrudd etter løslatelse. Jo mer kriminalisert fangen er, jo større er sjansen for at han begår ny kriminalitet etter løslatelse.

En rekke faktorer bestemmer om fangen blir prisonisert i mindre eller større grad. Først og fremst kommer det an på fangen selv, blant annet hans personlighet og hans forhold til verden utenfor murene. Om han har god kontakt med familie kan for eksempel bidra til å hindre at fangen blir prisonisert i høy grad. Fanges alder, hva slags kriminalitet han er dømt for, og i hvilken grad han aksepterer fengselskulturens koder og dogmer, spiller også inn. Clemmer anser også fangenes holdning til fangevokterne som en faktor. Han ser på fanger som har en fiendtlig holdning til fangevokterne som et tegn på at disse har blitt prisonisert.

3.3.2 Foucaults teori om fengselet som forbryterskole

Begrepet forbryterskole omhandles også av Michel Foucault i boken "Det moderne fengsels historie" i 1977. Han gjør en historisk gjennomgang av fengslene og viser til blant annet til tall fra Frankrike, som viser at fangetallet og antall forbrytelser er det samme eller

stigende selv om fengselet utvides og reformeres. Fengselet reduserer ikke kriminaliteten, skriver Foucault. Med dette mener han at oppholdet i fengsel ikke gjør at den innsatte evner å unngå å begå ny kriminalitet. Faktisk påstår Foucault at fengselet fremkaller tilbakefall:

”Etter å ha forlatt fengslet har man større sjanse enn før for å havne i fengsel”⁵⁰.

Foucault mener altså at fengselet er en forbryterskole fordi man ved å sone en fengselsdom har større sjanse for å komme tilbake i fengsel enn om man ikke hadde sonet en fengselsdom overhodet. Rent objektivt mener han altså at sannsynligheten for å havne i fengsel er større etter å allerede ha vært i fengsel, enn om man aldri har vært i fengsel før. Dette gjør fengselet til en skole i kriminalitet slik vi forstår Foucault.

Foucault mener teorien om forbryterskolen er bygget på at fengselet skaper et miljø hvor fangene er solidariske med hverandre, og hvor det skapes et hierarki fangene imellom. Gjennom voldelig tvang, plassering på enecelle eller i tvangsarbeid som de ikke vil kunne leve av, muliggjør fengselet et miljø hvor de innsatte er solidariske med hverandre og det dannes et hierarki fangene i mellom, hvor kriminell adferd gir status.

På denne måten blir ikke forbrytere mindre kriminelle av å sitte i fengsel, snarere tvert i mot. Foucault bruker blant annet unge førstegangssonere som illustrasjon på sin forbryterskoleteori. Han mener at i fengsel dannes det antisosiale klubber hvor fangene lever tett og i lojalitet til hverandre. I disse klubbene vil en ung lovovertrедers første ønske være å lære av de smarte forbryterne:

”Han [den unge fangen] innføres i tyvenes tenkesett, som lar samfunnet fremstå som en fiende. [...] Fra nå av har han fullstendig brutt med samfunnet”⁵¹

⁵⁰ Foucault, 1977, side 236

⁵¹ Foucault, 1977, side 238

Slik vi forstår Foucault er dermed fengselssystemet med på å stigmatisere lovbryteren inn i rollen som forbryter gjennom fengselsoppholdet⁵². Lovbryteren får en identitet som forbryter, og klarer ikke selv komme ut av denne rollen.

3.3.3 Oppsummering

Foucault og Clemmer kommer altså frem til samme konklusjon: fengselet fungerer som en forbryterskole. Slik vi ser det bruker de to ulike fremgangsmåter for å komme fram til dette. Mens Foucault foretar en mer historisk gjennomgang av fengslenes utvikling, studerer Clemmer fangekulturen for å komme fram til dette.

Ser vi Foucault sin teori om forbryterskolen og Clemmers prisoniseringsprosess i sammenheng, kan vi allikevel si at teoriene i stor grad tar for seg det samme. Begge finner at miljøet i fengsel har betydning for om en fange begår nye lovbrudd etter løslatelse. Mens Foucault fokuserer mest på læren om kriminalitet i fengselet, mener Clemmer at det er subkulturen som oppstår fangene imellom som bidrar til prisonisering og dermed tilbakefall. Mens Foucault mener fangene er solidariske, mener Clemmer at fangene bare er solidariske når det er en fordel for dem selv.

3.4 Hvorfor skjer prisonisering?

3.4.1 Krenkelsesprosessen

En teori om hvorfor kriminelle subkulturer som den Clemmer og Foucault beskriver oppstår, kan være at den er et svar på lidelsen innsatte blir utsatt for. Goffman tar for seg teamet krenkelsesprosesser i boken *"Anstalt og menneske"*⁵³. Til tross for at hans

⁵² Stigmatisering gjennomgås i pkt. 3.4.2

⁵³ Goffman, 1967

forskningsresultater er basert på observasjoner fra amerikanske fengsler, mener vi allikevel at hans teori kan ha en viss betydning for forholdene i Norge.

Krenkelsesprosessen foregår i totale institusjoner. En total institusjon er et oppholds- og arbeidssted hvor et større antall likestilte individer fører en innelukket og formelt administrert tilværelse. De er også avskåret fra samfunnet utenfor i en lengre periode. Sentrale kjennetegn ved en total institusjon er at arbeid, fritid og søvn foregår på samme sted og under samme myndighet. Daglige gjøremål utføres med andre mennesker som alle behandles likt, og de gjør det samme i fellesskap. Alle daglige rutiner er nøye planlagt. Et annet kjennetegn er at de påtvungne aktivitetene er innarbeidet planmessig for å oppfylle institusjonens offisielle gjøremål. Goffman anser fengsler for å være et typisk eksempel på en total institusjon. Det samme gjelder psykiatriske langtidsavdelinger, klostre, asylmottak og militærleire.

Krenkelsesprosessen går blant annet ut på at klienten blir frarøvet støtte fra hjemlige sosiale forhold i institusjonen. Det andre er at klienten opplever en rekke ydmykelser, nedverdigelser og personlighetskrenkelser. Videre vil det skje et brudd med fortiden ved at individet mister sin rolle han hadde i samfunnet ute og som gav ham selvtillit.

Fangen reagerer på krenkelsesprosessen han blir utsatt for i fengslet ved å ta i bruk overlevelsesteknikker, og det spesielt i begynnelsen av soningen. Fangen prøver å finne en måte å takle situasjonen på, enten ved å tilpasse seg systemet, eller ta avstand fra det. Goffman mener fangene mestrer dette forskjellig og utvikler forskjellige overlevelsesteknikker for å klare seg best mulig.

Goffman forteller om fire slike overlevelsesteknikker, eller tilpasningslinjer.

- 1) Klienten trekker seg inn i seg selv
 - 2) Den uforsonlige holdning; klienten utfordrer institusjonen ved å nekte å samarbeide.
- Dette er ofte midlertidig fordi personalet vil prøve å hindre dette.

3) Kolonisering; klienten opplever det hele som en relativt tilfreds tilværelse. Han utnytter fasilitetene til sitt beste. Han kan da risikere å bli utsatt for beskyldninger fra de andre klientene.

4) Omvendelsen; klienten overtar den offisielle oppfattelsen av ham og forsøker å bli den perfekte klient.

Disse overlevelsesteknikkene kan også ses på som en del av en stigmatiseringsprosess, som vi vil forklare nærmere i neste punkt.

3.4.2 Avviksrollen har fordeler

En prisoniseringsprosess som beskrevet ovenfor kan være med på å starte en stemplings- eller stigmatiseringsprosess. Stigmatisering henger nært sammen med stempling⁵⁴. Mens stempling kan defineres som prosessen som leder til at en person defineres som avviker av andre, skjer stigmatisering der personen selv opplever seg selv som en avviker, skriver Hauge. Stemplingen skjer ved at bestemte måter å handle på defineres som avvikende, en handlemåte som ikke aksepteres av de fleste i samfunnet. Hauge bruker strafferettssystemet som eksempel på en formalisert stemplingsprosess; forutsetningen for å bli stemplet som tyv er at domstolen mener handlingen faller inn under tyveribestemmelsen.

Men stemplingen kan også skje mer uformelt og mer sosialt bestemt. Personene som er stemplet som avvikere blir dermed behandlet annerledes av omgivelsene på grunn av dette. For eksempel kan avvikere oppleve å stadig bli mistenkeliggjort, fordi omgivelsene for eksempel frykter at tyven skal stjele igjen.

Stigmatiseringsteorien går ut på at avvikerne etter hvert vil definere seg selv som avvikere, fordi omgivelsene forholder seg til dem som avvikere. Hauge referer til Edwin Lemert, som mener avvikerne etter hvert handler som avvikere, fordi det er lettere enn å leve ”normalt”.

⁵⁴ Hauge, 1997

Lemert forklarer hvorfor avvikere ser på seg selv som avvikere i boken ”Social Pathology” fra 1951⁵⁵. Han sier her at hvilke atferdsnormer som defineres som avvik og hvilke reaksjoner disse avvikene blir møtt med, er noe som er skapt av samfunnet, og som ikke kan tilskrives atferden i seg selv.

*”Overført på kriminologien innebærer dette at det å bli utpekt som kriminell kan føre til en endring i selvbildet. Fordi ”de andre” ser på en som kriminell, vil man kunne begynne å se på seg selv på samme måte. Og dersom man aksepterer at man er kriminell, vil også mange av motforestillingene mot kriminalitet falle bort. Dette betyr at forklaringene på lovbrudd kan forandre seg alt etter hvor i avvikskarrieren man befinner seg.”*⁵⁶

Lemert deler avviksteorien inn i primære avvik og sekundære avvik. Med primære avvik mener Lemert at man har begått en avvikende handling, men at man ikke ser på seg selv som avviker. Man har for eksempel bare gjort den avvikende handlingen en gang. Dette kan være å bryte loven ved å snyte på skatten, eller å ha vært utro mot kona. Man ser på seg selv som en lovlydig borger som tilfeldigvis har gjort noe kriminelt. Eller som en hederlig person som i et svakt øyeblikk foretok en uhederlig og avvikende handling. Noen avvikere er en derimot ikke.

Med sekundære avvik mener Lemert tilfeller der et individ begynner å benytte sin avvikende atferd som et forsvar, et angrep eller en tilpasning til de ytre og indre problemer som utenverdenens reaksjoner overfor ham skaper. Vedkommende aksepterer sin rolle som avviker, stigmatiseringen er altså ”fullført”. Hvordan og hvorfor dette fører til flere lovbrudd mener Lemert er fordi det er veldig vanskelig å bli akseptert igjen av dem man blir sett på av som avviker. Den kriminelle ønsker å bli sett på som lovlydig, og det fører ham opp i flere ydmykende og frustrerende situasjoner. Dersom man først blir sett på som avviker så har man lettere for å akseptere andre som også blir sett på som avvikere. Til

⁵⁵ Hauge, 2001

⁵⁶ Hauge 2001, side 100.

tross for at de ikke ønsker å tilhøre denne avvikergruppen kan det føre til nettopp dette fordi man her blir møtt med forståelse, aksept og positive holdninger.

Slik vi forstår Lemert, har en person som dømmes til fengselsstraff blitt en avviker fra samfunnet ellers. Han ønsker eller synes kanskje ikke selv han er kriminell, men fordi han, i motsetning til i samfunnet ellers, blir møtt med så mye forståelse i fengselet er det lettere å bli en del av gruppen. Man tar således enda mer opp i seg det avvikende handlingsmønsteret. Fangen blir som en følge av å bli sett på som en avviker, mer en del av subkulturen i fengselet. Han blir stigmatisert og prisonisert.

4 Hva vi fant

Informantene ble intervjuet i Ringerike, Åna, Sem, Larvik og Bergen fengsel i tidsrommet august til oktober 2006. Vi intervjuet ni ungdommer; den yngste var 17 år gammel, den eldste 20 år. Dommene de sonet var fra noen få måneder til mange, mange år. Guttene sonet for forskjellige saker; narkotikaforbrytelser, innbrudd, drap, ran og voldsforbrytelser. Noen få av informantene satt i varetekt, men da på avdeling med innsatte som sonet dom. De hadde således soningsforhold som i stor grad tilsvarte vanlige domfelte soningshverdag. Alle hadde sittet i fengsel i minst to uker, noen hadde sittet i opp til ett år da vi intervjuet dem.

Alle sonet fengselsstraff for første gang, men enkelte hadde sonet samfunnsstraff tidligere. Alle informantene sonet ved fengsel med høyt sikkerhetsnivå, det som tidligere ble kalt lukket fengsel⁵⁷.

⁵⁷ Fengsel med høyt sikkerhetsnivå er det man ser på som et vanlig fengsel, og det finnes ytterligere to former for fengsel i Norge. Fengsel med lavt sikkerhetsnivå er det man kaller åpen soning. De innsatte er da mindre innelåst. Fengsel med særlig høyt sikkerhetsnivå er det strengeste vi har i Norge og brukes sjelden. I tillegg har vi en forvaringsanstalt.

I det følgende vil vi redegjøre for våre funn på bakgrunn av intervjuene. Vi har delt opp samtaletemaene i seks forskjellige kategorier: om fengselstilværelsen generelt (punkt 4.1), skolegang og arbeid (punkt 4.2), forholdet til betjentene (punkt 4.3), kriminalitet og nettverksbygging (4.4), narkotika i fengselet (punkt 4.5) og til slutt informantenes tanker rundt fremtida (4.6).

4.1 Om det å være i fengsel

”Man blir litt tom i hodet her inne. Det blir man. Man begynner å glemme de tinga som har skjedd ute og sånn.”

19 år

Dette svaret fikk vi av en informant da vi spurte om hva han kunne tenke seg å forbedre i fengselet. Gutten synes dette var vanskelig å svare på, og forklarer dette slik. Flere av våre informanter peker på noe liknende psykiske virkninger av soningen. At det er vanskelig å tenke klart, at de blir sløve.

”Jeg har ingen å snakke med. Her sitter jeg bare på cella.”

19 år

Flere peker på at det ikke er fysisk hardt å sitte i fengsel, men psykisk. De forteller at de orker lite, har lite krefter. Flere sier at de tenker for mye, sliter med tankene. Noen peker på at humøret er jevnt hele tiden, og slik vi forstår det ingen store gleder, eller store sorger, bare noe midt i mellom. Ved spørsmål til en informant på 19 år om han synes fengsel var bedre eller verre enn forventet fikk vi dette til svar:

”Det var verre. Mye verre. Jeg trodde det skulle være fysisk hardt å komme i fengsel, men det er psykisk. Det går utover psyken din. Du har ikke krefter til det. Orker ikke. Humøret ditt er jevnt hele tiden. Det går ikke opp og ned, men rett frem hele tiden”.

De fleste synes tiden går sakte. To av våre ti informanter synes at tiden går veldig fort i fengsel, at det er avslappende å sone og spennende å møte nye mennesker. Men de fleste mener altså at det er kjedelig, noen synes ”det går greit”. Noen synes fengsel er verre enn antatt, andre bedre. De som synes det er verre har muligens stereotyp forståelse for hvordan et norsk fengsel er, de trodde det var som en ”feriekoloni” slik norske medier fremstiller fengsler.

”Folk blir fort hissig. [...]Man er borte fra kjente, og har mye problemer og sånn.”

19 år

Flere informanter forteller som 19-åringen at de føler at de er mer hissig innenfor murene enn utenfor og at krangler og slåsskamper med andre innsatte ofte kan oppstå av bagatellmessige ting. Men mange sier også at de prøver å beherske seg, straffen for deltakelse i en slåsskamp kan for eksempel være isolasjon, eller tap av TV, du blir nektet å arbeide og så videre. De fleste vi snakker med poengterer konsekvensene ved en slik oppførsel, og etter vårt syn virket det som at de kom fra til at en slåsskamp sjelden var verdt det, nettopp på grunn av konsekvensene. Til tross for dette hadde allikevel tre av våre informanter vært involvert i slossing.

Sett ut fra vårt datamateriale kan vi se en tendens til at informantene forteller om mer uro og bråk på de store fengslene med mange innsatte. Våre informanter som soner ved mindre fengsler, som Larvik- og Sem fengsel poengterer også at de sonet ved et fengsel der det er mindre bråk enn vanlig. *”Dette her er et ganske sånn ålreit fengsel”*, sa en 20-åring til oss, for å forklare at det var mindre bråk enn ”vanlig” ved fengselet han sonet i.

En innsatt peker på mangelen på psykolog i fengselet. Han forteller at han skrev en lapp hvor han ba om psykologtime for tre måneder siden, men han hadde ikke fått svar ennå. En annen forteller at han ikke ante om de hadde psykolog i fengselet i det hele tatt. Vi forstod det slik at det ikke var en psykolog spesielt ungdommene ønsket, men bare noen utenforstående å snakke med.

Vi spurte også informantene hvordan de første dagene i fengselet hadde vært. To sitater illustrerer hvor ulike svarene kunne være:

”Hvordan var de første dagene i X [der informanten satt i varetekt] fengsel?

- Det var jo fengsel da.

Hvordan da tenker du?

- Det var sånn. Ikke sånn som her i hvert fall. Du soner ikke liksom. Her går det over psyken.

Hva er forskjellen? Hvorfor går det mer ut over psyken her?

- Fordi her kjenner du ikke så mange. Man er bare alene på cella.

Er det mer innlåsnings her eller?

- Nei det er det samme... Jeg har ingen å snakke med. Her sitter jeg bare på cella.

Hvorfor det?

- Fordi jeg ikke her noe til felles med de andre som sitter her. De er mye eldre og mange er narkomane.

Er det vanskelig å bli kjent med dem?

- Nei det er ikke vanskelig å bli kjent med dem men hva skal jeg med en på 35, jeg er 19.

Vi har ikke noe å snakke om.”

Denne informanten gir uttrykk for at det er psykisk tungt å sitte i fengsel. Han savner innsatte han ble kjent med i fengselet han satt i varetekt, for der satt folk på hans egen alder. Han føler han ikke har noe å snakke om med de innsatte i fengselet der han nå soner, og begrunner dette med at de er eldre med en helt annen bakgrunnshistorie enn han selv. En annen informant har et annet syn på mottakelsen i fengselet:

”De første dagene i fengselet. Hvordan ble du mottatt av de andre innsatte?

- Jeg ble mottatt med stormende jubel. De jubla når jeg kom inn for de visste hva jeg satt for. Men en gang jeg kom inn, jeg var jo litt spent for hvordan det var, men jeg er glad for at jeg ikke har den følelsen av å være redd og savne familien, og vil hjem, at man blir

lei seg på den måten. Det blir jeg ikke. Jeg har funnet med til rette her jeg. Fengselet er ikke noe sånn skremmelsesplass. Man blir ikke redd av å sitte i fengsel for å si det sånn.

Denne informanten er mer fornøyd med forholdene i fengsel. Han forteller senere at han fått gode venner han vil treffe igjen etter løslatelse, og at han trives godt på avdelingen. På den andre siden synes han det er tungt å være innelåst på cella for da tenker han så mye på alt mulig.

” Det er jo litt fysisk anstrengende også [å jobbe]?

- Ja jeg prøver å få trent litt her inne for å få vekk tankene mine. Jeg sliter med sånt tanke kjøp. Det blir sånn når man sitter så mange timer innelåst på cella.

Av våre ni informanter varierte det derfor veldig hvor godt de trivdes med fengselshverdagen eller ikke. Samtlige poengterte imidlertid at de ikke hadde det ”bra” i fengsel, bare at det var ”helt greit”.

4.2 Skolegang og arbeid

”Jeg kommer jo til å ligge langt etter når jeg skal begynne på skolen”

17 år

Slik vi oppfattet det var 17 åringen vi siterer over skuffet over skoletilbudet han fikk i fengselet.

Av de intervjuede var det fire som jobbet, tre som gikk på skole og to som ikke gjorde noen ting. Arbeidet informantene gjorde i fengslet bestod i maling, matlagning på kjøkkenavdelingen, møbelsnekring, arbeid på mekanisk verksted og keramisk verksted. De fleste som jobbet ga uttrykk for at de trivdes greit med jobben. De syntes det var bra å

holde på med noe, også fordi det fikk tiden til å gå fortere. Ved spørsmål om de syntes det var ålreit svarte flere at det i alle fall er bedre enn ingenting.

De som heller kunne tenke seg å gå på skole synes jobben var mer kjedelig og så på det som et tidsfordriv. Da vi spurte informantene hvorfor de ikke gikk på skole var svaret fra noen at de ikke trengte det fordi de hadde fagbrev og bare manglet praksis, andre hadde ikke lyst. Plassmangel var også en grunn til at noen ikke gikk på skole. Den ene av informantene som verken jobbet eller gikk på skole valgte dette selv, den andre hadde ikke fått noe tilbud fordi det var fullt i fengselet. Han stod derfor på venteliste på å komme på en annen avdeling slik at han kunne begynne på skole. Ventelisten for å komme på skole var derimot så lang at han ikke regnet med å rekke dette. Han hadde sittet fire uker i varetekt og regnet med å få en dom på ett til to år.

En informant svarte at han ikke hadde råd til å gå på skole. Ordningen ved dette fengselet var nemlig at man fikk 20-30 kr dagen for å gå på skole, fem dager i uken. Det tilsvarte ca 150 kr utbetalt i uken. For å jobbe fikk man 50 kr dagen, og da jobbet man syv dager i uken. Det tilsvarte 350 kr i uken. Differansen er da på ca 200 kr. Informanten mente han ikke hadde råd til å gå på skole fordi han brukte mye penger på røyk, i tillegg til at han prioriterte å ha så mye kontakt med familien som mulig ved å kjøpe telefonkort og frimerker. Dette ville han ikke ha mulighet til dersom han gikk på skole, mente han.

Det viste seg at undervisningstilbudet som ble gitt på skolene var svært varierende. Vi har her bare tatt hensyn til informasjonen vi fikk fra de som faktisk gikk på skole, og ikke uttalelser fra innsatte om hvordan de hadde hørt at skolen var ved det respektive fengsel. Det var kun ved to av fengslene at vi hadde informanter som gikk på skole. Av våre ni informanter var det fire som vi vet hadde fått tilbud om å gå på skole. Det er to informanter som vi ikke vet om hadde fått skoletilbud i fengsel. Disse jobbet, og var ikke selv interessert i å gå på skole.

Ved Bergen fengsel var informantene svært fornøyd med skoletilbudet. En sa at i forhold til ute er skolen helt topp, og en annen som ikke hadde gått på skole på mange år sa at han ikke hadde klart skolen ute. De innsatte hadde ved dette fengslet 30 timer undervisning i uken, akkurat som ved en vanlig allmenn videregående skole. Det var ca to – tre i klassen og derfor fikk de mye hjelp av læreren. Disse informantene hadde et sterkt ønske om å fortsette skolegangen etter endt soning, og de regnet med at de kom til å få hjelp til dette av fengselet.

Undervisningstilbudet ved et annet fengsel blir nesten den rake motsetning. De innsatte fikk her tilbud om 2,5 timer undervisning i uken. De var fire i gruppen hans som alle fikk den samme undervisningen. Dersom det var noen som ikke forstod det læreren gikk igjennom gikk disse og satte seg foran dataen eller spilte kort. Vi spurte om læreren tilpasset undervisningen til hver enkelt elev, hvorpå informanten svarte nei og fortalte videre:

”Det er ganske stor aldersforskjell på oss også. Noen er jo over 20 år og har utdannelse fra før, så da er det ikke lett for meg på 17 å henge med”

Slik vi oppfattet det var det vanskelig for 17 åringen å få med seg alt i timen, fordi nivået enkelte ganger kunne være for høyt. Til nå i soningsoppholdet hadde informanten lært litt om brøk. Han var inne til soning da skolen startet for året og ville ikke være ferdig med soningen før et par måneder inn i skoleåret.

Av de intervjuede var det en person som hadde fått tilbud om og gjennomført et sinnemestringskurs. En person hadde søkt om et ”Alternativ til vold” kurs, men han hadde ikke fått svar på denne søknaden, og kurset var da ferdig avholdt. Flere hadde ikke hørt om kursene. En gutt hadde for kort tid igjen av soningen til å kunne delta på ”Brottsbrytet” som gikk over åtte uker.

Under halvparten av de vi snakket med gikk altså på skole. Av de som gikk på skole var det en som blant annet synes at skoletilbudet er utilstrekkelig. De som jobber er glad for å ha noe å gjøre i fengsel.

4.3 Forholdet til betjentene

”[Her i Bergen fengsel] smiler de mer. Snakker mer.”

19år

19 åringen sitert over sammenlikner ansatte i Bergen fengsel med ansatte i fengselet han satt i varetekt. Det er stor variasjon i hva våre informanter syntes om betjentene. Våre informanter i Bergen fengsel skiller seg klart ut i måten de snakket om betjentene på. Alt i alt er de veldig fornøyde med betjentene på sin avdeling. De fleste informanter føler at de får hjelp av betjentene, men at det ikke er personer de kan snakke fortrolig med om personlige problemer dersom de har behov for det.

En 18-åring vi intervjuet forklarer det slik:

”For betjentene er såpass til stede i avdelingen at de ser det [at noen på avdelingen lager kvalm]?”

- Ja, jeg ble jo litt oppgitt de første måltidene vi skulle ha her at det satt betjenter sammen med oss og spiste. Wow! På [to andre fengsel] var det liksom sånn betjentene mot de innsatte. Så det var ikke snakk om å spise sammen. Men her er de med og trener med oss.

Synes du det er bra at betjentene er med på måltider og slikt?

- Ja for det blir så bra sympati av det.

Man føler ikke den opposisjonen mot de ansatte, eller?

- Nei du får liksom likt forhold til de innsatte som ansatte.”

Vi oppfatter det slik at våre informanter er svært overrasket over hvordan betjentene i Bergen fengsel er, sammenliknet med tidligere fengsler de hadde sittet i varetekt. Slik vi forstår det føler de at statusforskjellen mellom innsatt og ansatt ikke er så stor ved Bergen fengsel, det er ikke kontrollen som stod i fokus, men omsorgen. Betjentenes væremåte skaper en hyggeligere og lettere stemning på avdelingen, mener våre informanter.

Informantene ved et annet fengsel har motsatt mening om betjentene, slik vi ser det. De forklarer at de snakker lite med betjentene, de mener at de "er sure", og beskriver hendelser hvor de mener betjentene provoserer dem unødige. Når vi spør en 18-åring om det hender betjenten for eksempel tar med seg en kopp kaffe og setter seg på rommet for å snakke, får vi et svar som klart får frem at det ville være helt utenkelig. Vi spurte: *"Kunne dette skjedd her?"* Vår informant svarer overrasket:

"Nhei! Nå ble jeg helt satt ut! At det går an? Nei, det har jeg aldri opplevd. Her er det bare "å kom deg inn på cella nå skal vi låse"."

Informantene bekrefter det de andre ved samme fengsel sier om betjentene. De opplever betjentene som lite hyggelige og svært strenge. En informant forteller at en gang han hadde spurt om svar på en søknad overfor en av betjentene, hadde han med et smil fra betjenten fått utdelt et blankt ark til svar. 19-åringen sier at han oppfatter at betjenten med dette ville framprovosere en reaksjon hos ham.

4.4.1 Oppsummering

Fire informanter ved to fengsler skiller seg altså ut fra resten i hvordan de oppfattet betjentenes væremåte, to av dem i positiv retning, to i negativ retning. De øvrige fem forteller at det varierer om de liker betjentene eller ikke, men er stort sett fornøyd med måten de blir behandlet på av de ansatte i fengselet, slik vi oppfatter det. De går gjerne til betjentene dersom de har spørsmål om praktiske ting, men ikke personlige. Har de

personlige problemer forteller noen at de kan snakke om dette med innsatte de er fortrolige med, men oftest holder de det for seg selv.

4.4 Kriminalitet og nettverksbygging

”Det er sånn det er i fengsel, man utveksler nummer og holder kontakt. Det er kjekt det”.

18 år.

Informanten mener, slik vi ser det, at man får kriminelle kontakter i fengsel. Da vi stilte våre informanter spørsmål om deres forhold til kriminalitet fikk vi i stor grad de samme svarene. Vårt første spørsmål til informantene i denne sjangeren var gjerne om de snakker mye om kriminalitet med de andre innsatte. Ut fra det vi kunne forstå var det tre som svarte at de snakket mye om det med en gang de kom inn. Man blir da spurt om hva en sitter inne for, og en får vite hva de andre på avdelingen sitter inne for. Etter det blir det ikke så mye prat. En grunn til det er blant annet at de selv tar avstand fra slik prat. En informant på 18 år sa det slik:

”Nei altså. Hvis folk begynner å skryte av det de sitter inne for eller stoff og sånn, da trekker jeg meg unna. Og jeg prøver å gjøre det så tydelig som mulig for å vise at jeg ikke har lyst til å snakke om det”.

De resterende forteller at det blir veldig mye prat om kriminalitet blant annet for å få tiden til å gå, men også fordi det er spennende å høre på. Vi spør dem så om de lærer noe og der er de enstemmige. En informant forteller at når det for eksempel blir snakket om smugling så lærer han mye om smugling. En annen forteller at de store gutta prater mye om hva slags kriminelle handlinger de har gjort. Ved spørsmål om han selv lærer noe av dette forklarer han at det er klart at han lærer mye. Han snapper opp ting. Han sier han forstår bedre hvordan man skal oppføre seg blant de mer hardbarka gutta. At man skal være rolig og avslappet, lene seg tilbake og observere. Flere av informantene forteller at det er de eldre innsatte som snakker mest om kriminalitet.

Vi spurte samme informant så om han trodde han ville lært dette ved et fengsel med kun unge innsatte. Det trodde han, men han mente det i så fall ville tatt mye lenger tid å lære. Han visste at det jevnt over i fengselet der han satt ble planlagt nye kriminelle handlinger. For eksempel var det nå to menn som ikke kjente hverandre fra før, som hadde planlagt et brekk. Disse var nå på frifot, så intervjupersonen fulgte ekstra nøye med i media for å se om brekket ble gjennomført. For å belyse temaet nærmere har vi tatt med et utdrag fra et av intervjuobjektene på 19 år og hans erfaringer med kriminalitet i fengsel:

”Snakker dere om kriminalitet?

- Du lærer mye her i fengsel. Man får mange planer her, i hue. Det er så mye prat her om lettjente penger. Skal jeg bli med på det, eller skal jeg ikke det. Egentlig burde det vært avdeling eller fengsel for samme sak. Du lærer ting av andre.

Er fengselet som en forbryterskole?

- Det er det faktisk. Når du kommer inn lærer du mye dritt, du lærer mye om politiet. Man lærer faktisk jævlig mye.

Har du fått tilbud om å være med på noe, når du kommer ut?

- Det har jeg. Han ene som sitter her, han har X hundre kilo hasj og litt kokain. Og som han sa til meg, hvis du kunne selge for meg i Y by, skulle han ha litt av pengene, ikke mye. Det takka jeg nei til. Du blir fanga inn i den greia.

Er det vanskelig å si nei?

- Det er så flaut å si nei. Hva tenker han nå? Kaller han meg for pingle, og sånn. Men han tok det greit.”

19 åringen sier han lærer mye i fengsel. Han sier det er mye prat om kriminalitet og at man får konkrete tilbud om å være med på lovbrudd etter løslatelse. Informanten forteller også at det er vanskelig å si nei til tilbudene.

Et intervjuobjekt på 20 år svarer dette på samme spørsmål:

”Blir det mye snakk om kriminalitet?

- Hele tida. Jeg synes det er litt kjedelig da. Jeg synes det er vanskelig å la være å gjøre det

[nye lovbrudd]. Ja, og det med pengene liksom, det blir litt vanskelig å bare slutte sånn. Hvorfor er du avhengig av pengene?

- Det er så mye penger. Det blir mye penger ut av det, så det er vanskelig å la være.

Har du fått tilbud her inne, om å gjøre noe som gjør at du får tak i mye penger?

- Hm. Ja.

Tror du at du kommer til å gjøre det?

- Jeg håper ikke det.

Har du sagt nei til tilbudet du har fått?

- Jeg har skrevet opp telefonnummeret da, og gitt mitt.

Just in case?

- Just in case. Jeg har ikke lyst, men. Jeg veit ikke”.

Denne informanten forteller også om konkrete tilbud, og at det er vanskelig å takke nei til disse fordi det er så mange penger å tjene, slik vi forstår informanten.

Ikke bare var vi interessert i å finne ut om intervjuobjektene lærte noe om kriminalitet, men også om de fikk venner og/eller kontakter i fengselet. Noen var veldig klare på at de ikke var interessert i å skaffe seg kontakter, og at de bevisst holdt seg unna noen personer.

”Har du fått noen venner her?

- Ja jeg har fått noen. Men det er noen jeg holder avstand fra. Plukker ut noen.”

18 år

De samme personene sier at dersom de hadde vært interessert i å skaffe seg kontakter, ville oppdraget vært vellykket. En annen svarte da vi spurte han om han trodde sjansen var

større for å begå nye lovbrudd nå enn før fengselsoppholdet, at han ikke hadde noen konkrete planer, men at han hadde mye bedre kontakter nå og at det derfor var større sjanse for det.

Om det å få nye venner i fengsel er svarene litt forskjellige. De fleste forteller om nye bekjentskaper, men ikke venner, de kanskje kommer til å treffe igjen på utsiden. Noen har fått et par gode venner de definitivt kommer til å treffe igjen. Andre mener de har fått mange gode venner. Det varierer hvilken alder de nye vennene har. Mange er i 30 årene, mens andre er nær dem selv i alder, det vil si opp mot 20 år.

Vi spurte alle informantene om det var visse kriminelle handlinger som ga status. Meningene her var delte. Flere mente det ikke var noen kriminelle handlinger som ga status. En mente det ikke handlet om status, men at visse lovbrudd var på mote. Nå var det for eksempel mange som satt inne for ran. Andre fortalte at narkotikaforbrytelser der det var snakk om store kvanta ga status. En annen kunne fortelle at i fengselet der han satt var det status å sitte inne for organisert kriminalitet som har gitt et så stort utbytte at en etter mange år i fengsel fremdeles har ”tjent” på det. En informant på 18 år mente at vold ga status, og at fengselet gjør at voksne ikke er voksne lenger, at de blir skadet:

” Er det noen spesiell kriminalitet som gir status i fengselet?

- Vold.

- For eksempel en fyr som hadde kidnappet en annen og hadde håndjern på han og kjørte i 70 km/t og kastet han ut i den farten. Det var kult. Neste gang skulle han kjøre fortere.

- Voksne folk er liksom ikke voksne lenger. De er mer oppe i hodet som de på min alder. Jeg forstår at fengselet har skadet dem. De oppfører seg ikke slik som en voksen person skal oppføre seg. Sånn som jeg er vant til at voksne folk oppfører seg.”

Samtlige innsatte sa enstemmig at det som derimot ikke ga status var å sitte inne for voldtekt - og sedelighetsforbrytelser, det vil si seksualisert vold. Flere personer fortalte at personer som satt inne for det på deres avdeling hadde fått kraftig bank og deretter overført til annen avdeling. En fortalte at praksis på hans avdeling var at en person dømt for seksualiserte lovbrudd ble gitt klar beskjed om å melde seg i vakta for overføring innen to minutter hvis ikke ventet det bank. Ett intervjuobjekt hadde et litt annet syn på det å sone sammen med sedelighetsforbrytere:

”Vi sitter jo alle i samme båt så vi har jo ikke lov til å dømme noen, mener nå jeg”.

Personen satt i samme avdeling som flere dømt for seksualisert vold, til tross for at han selv ikke sonet for denne typen lovbrudd. Slik vi forstod informanten brukte fengselet mye tid på å få fengselshverdagen til dem dømt for seksualisert vold og dem dømt ”vanlige” lovbrudd, og som sonet sammen, til å fungere.

Tystere ble også sett ned på i fengselet, ifølge våre informanter. En informant fortalte om en i fengselet som hadde fått bank fordi han hadde gitt politiet informasjon som førte til at en annen fikk flere år i fengsel. Her er et utdrag fra et av intervjuobjektene som akkurat hadde fylt 18 år:

”Tar dere vare på hverandre [de innsatte]?”

- Ja vi gjør det. Men det har vært slåssing også. Tysterne. Faen jeg er glad jeg ikke sitter for noe sånt. At jeg har tysta på noen. For det blir slått hardt ned på her. Tre på cella mi har fått skambank. Grisebank.

Hvor mange er det på en person da?

- Nei da er det faen i meg hele avdelingen. Jeg var på do da det skjedde. Kom meg nesten ikke ut av døra. Det var tjåka fullt. Så klabbde de han ene så fillene føyk.

Fordi han hadde tystet?

- Ja, fordi han hadde tystet på en som skulle sitte her i 2,5 år på grunn av at han ble tystet på. Da var de temmelig forbannet ikke sant.

Så man blir bare tatt for tysting på ting som man sitter inne for?

- Nei også ting som skjer her inne. Går noen og tyster til betjentene så får de pryl så det holder.”

Sitatet over mener vi illustrerer at tysting i fengsel blir ansett for å være en stor synd. Dette kan være å navngi innsatte som oppbevarer narkotika på rommet, dette for å, ifølge våre informanter, oppnå konkrete fordeler eller ”goodwill” fra fengselsbetjentene. Det kan også være tysting om konflikter som er mellom innsatte. Reglen er at disse skal ordnes opp i på egenhånd og ikke ved å sladre om det til en betjent som da kommer og skal ordne opp. Innsatte som tyster risikerer ifølge våre informanter å få juling, eller bli totalt oversett av de andre innsatte; utfrys. Vi forstår de innsatte slik at man blant annet sees på som feig dersom man ikke klarer å ordne opp selv.

4.4.1 Oppsummering

Informasjonen vi har fått fra våre informanter tyder på at unge innsatte får nye venner i fengsel. Noen får gode venner, andre mer bekjente. De forteller videre at de får mange nye kriminelle kontakter. De utveksler telefonnummer. Dette er for eksempel personer de kan få tak i narkotika av på utsiden, eller personer de kan selge narkotikaen til. Noen av våre informanter har også fått konkrete tilbud om å være med på grov narkotikakriminalitet. At de lærer mye om kriminalitet i fengsel er noe samtlige er enige om. Noen tar derimot mer avstand fra det enn andre. Våre funn kan tyde på at det gir status i fengsel å sitte inne for narkotikakriminalitet der det er snakk om et stort kvantum og organisert kriminalitet som gir et stort utbytte. De som ble foraktet i fengsel var personer dømt for seksualisert vold og tystere.

4.5 Narkotika i fengselet

”Du må kjenne de rette folkene for å få tak i de rette stoffene.[...] Jeg har mine kontakter så jeg kan få tak i speed, hasj og subutex”.

18 år

Informanten forklarer her at man må kjenne de rette folkene for å få tak i forskjellige stoffer.

Alle våre ni informanter har prøvd narkotika en eller flere ganger før de ble dømt til fengselsstraff. Noen har prøvd det en gang og ønsker ikke å gjøre det igjen, noen bruker narkotika mer jevnlig men mest i helgene, et par personer erkjenner at de får problemer når de ruser seg, og at dette skjer ofte. En ting samtlige av våre informanter som bruker stoff på utsiden forteller, er at de ønsker å slutte.

Flere av informantene innrømmer selv at de har et rusproblem. De fleste har brukt stoff jevnlig i flere år, en informant siden han var 14 år. For ham har det har gått i valium, hasj, extacy og GHB. De forteller at den første tiden i fengsel er spesiell tung fordi man da sliter med abstinenser.

Seks av våre informanter sier at de kan få tak i narkotika i fengsel. Noen sier at det vil ta dem noen dager, noen sier det ville ta noen sekunder. En person forteller at han ” i hvert fall måtte vente til luftinga”, som var et par timer frem i tid.

Vi forstår det slik at tilgangen på narkotika varierer sterkt fra fengsel til fengsel. Ved to av fengslene virker det som om det nærmest er umulig å få tak i narkotika. Ved ett av disse er kontrollen så streng at vi fikk vite at ingen turte å ta med seg noe inn, ifølge våre informanter. Kontrollen skjer gjennom grundig kroppsvisitasjon etter besøk, jevnlig, men uanmeldte kontroller av rommene, også med narkotikahund. Ved ett fengsel vi besøkte, fortalte informantene at de ved visitasjonen måtte kle av seg alle klærne for at fengselsbetjente skulle sjekke dem. Deretter måtte den innsatte ta knebøy over et speil for å

avdekke om noe var gjemt i kroppens hulrom. Informantene fortalte at de syntes det var svært ubehagelig å gjennomføre denne typen kontroll. Visitasjon generelt blir gjennomført i alle fengsler, men de innsatte ved dette fengselet følte visitasjonen som ble gjennomført der spesielt ille. Ingen av informantene ved de andre fengslene fortalte at de gjennomgikk visitasjon ved å kle seg naken og bøye seg over et speil, slik informantene ved det ene fengselet forklarte.

Ved et annet fengsel forteller en informant at en selv må ta med narkotika inn i fengselet, hvis man ville ha noe, for ingen andre har. Ved et tredje fengsel er det vanskelig å få tak i rusmidler, men ikke umulig.

Men ved to av fengslene får vi forståelse av at tilgangen er god, at det er lett å skaffe narkotika. Våre informanter mener det er lett å skaffe narkotika fordi kontrollen er dårligere. De forteller også at betjentene ikke oppdager at de er ruset, selv om medfanger påpeker at de ser rusa ut. Noen sier også at urinprøvene ikke avdekker for eksempel små mengder hasj, andre forteller at de har lært seg metoder som gjør at stoffet kommer fortore ut av kroppen slik at det ikke vil kunne vises på en urinprøve at man har tatt narkotika.

Fire informanter hadde prøvd narkotika i fengsel. Stoffene de har fått tak i var hasj, rohypnol, speed, subutex og diverse piller. En 19-åring vi snakket med forteller at han prøvde rohypnol for første gang i fengselet, ute hadde han bare røykt hasj. "Hypperne" tok han da han var langt nede etter et to ukers opphold på isolasjonsavdelingen grunnet en slåsskamp på fellesavdelingen. Rohypnolen sa han at han tok for å få tiden til å gå, fordi han synes det hadde vært veldig vanskelig å sitte innelåst 23 av døgnetts 24 timer på isolasjonsavdelingen.

"Er det vanskelig å si nei til [å være med på lovbrudd man er tilbudt i fengsel]?"

- Nei det er ikke det. Det som det er vanskelig å si nei til, det er stoff, hvis man har det rett foran trynet".

Vi forstår sitatet over slik at den 129 år gamle informanten gjerne vil holde seg stofffri i fengsel, men at det er veldig vanskelig dersom man blir tilbudt stoff direkte i fengsel, og en ikke må gjøre en egeninnsats for å få tak i det. Noen ganger blir narkotikaen betalt for. Ett gram hasj kostet visstnok om lag en pakke rulletobakk. Det hendte også at man betalte for narkotika med private midler på cella som PC og skriver. Andre ganger deler en bare med seg. Dersom en ikke vil dele med seg, gjelder det å ikke avsløre at en har narkotika gjemt på cella eller på kroppen.

En informant pekte også på at medisiner utskrevet av legen i fengselet kan virke vanedannende: Informanten sitert nedenfor er 18 år og forteller at han har hatt rusproblemer siden han var 14:

”Får du noen medisiner av legen?

- Ja sovemedisiner, og jeg angrer for at jeg ikke tok de i natt for jeg lå faen våken hele natta. Jeg har sovet så bad. Men jeg får en heftig dose sovemedisin. Jeg vil kutte ut medisinen for det er faen ikke bra. Men jeg klarer ikke å sove uten dem. Jeg blir helt ødelagt av de, jeg får en hefting dose.

Er det noe du har bedt om selv eller?

- Ja jeg har bedt om det selv, men jeg trodde ikke jeg skulle få det for du blir jo halvdum i hodet. Sitter jo bare og gjesper eller luft. Du blir jo helt grønnsak.

Var det vanskelig å få det?

- Neihei! Jeg forstår ikke hvorfor de engang gidder å levere det ut engang til en så ung person. Det er helt sykt.

Har du gått på de medisinene fra du kom hit?

- Ja

Har du snakket med legen angående hvor mye sovemedisin du skal ha, eller kanskje prøve å kutte ut?

- Nei, eller da begynte jeg på lykkepillen. Men den må jeg bare slutte med for det er farlig. Det ligger jo i ordet selv- lykke – pille. Hvis en pille skal gjøre deg lykkelig liksom. Det stemmer ikke det.

Men hjelper det?

- Jo, men jeg har ikke tatt det i dag for da sitter du bare og flirer og ler. Det er jo helt sprøtt. Det er jo litt skummelt og for jeg får ikke med meg noen ting. Skumle saker.”

Vi forstår sitatet over slik at gutten gjerne vil slutte med medisinene fordi det gjør ham så sløv og ukonsentrert. Slik vi ser det reagerer han selv på at han får utdelt en så høy dose, og at han synes det er skummelt å oppleve det medisinene gjør med kroppen. Han fortalte senere i intervjuet til oss at han ikke hadde tatt medisiner den dagen vi besøkte fengselet fordi han ville være konsentrert når vi skulle intervju ham.

4.5.1 Oppsummering

Alle personene vi har snakket med har prøvd narkotika før de kom i fengsel. Åtte av de ni vi intervjuet bruker narkotika jevnlig. Bare en av våre informanter hadde tatt med seg narkotika fra permisjon og inn i fengselet, de andre som hadde brukt narkotika innenfor murene hadde fått eller kjøpt det av andre. Noen hadde fått spørsmål om å ta med narkotika inn i fengselet fra permisjon, men av disse poengterte alle at de ikke hadde følte seg forpliktet eller presset til å svare ja på dette. Dersom noen hadde spurt dem, så hadde flere sagt ja til å ta med seg stoff inn ved en permisjon. Ved de fleste fengsler vi har besøkt er det ikke vanskelig å få tak i narkotika, og en informant peker også på hvor enkelt det er å få medisiner som kan være vanedannende av legen i fengselet.

4.6 Fremtidsplaner

”Jeg vet jo hvordan jeg kan være på utsiden. Jeg kan fort havne i fengsel igjen. ”

18 år

Om det å havne i fengsel igjen mener informanten slik vi forstår ham, at hans væremåte utenfor murene kan gjøre at han blir dømt til fengselsstraff igjen.

Åtte av våre informanter har begynt på videregående skole eller nettopp avsluttet ungdomsskolen og skal begynne på videre utdanning. Bare en av våre informanter har hoppet av skolen og arbeider i stedet. Alle har også planer om å fortsette med skolen og arbeidet når de blir løslatt, men det varierer hvor konkrete planene er. Noen har lange dommer som gjør det lite hensiktsmessig å planlegge løslatelsen allerede, noen har fått lite hjelp til å planlegge løslatelsen, og andre igjen vet lite om hva de kunne tenke seg å gjøre.

Fire av informantene forteller at de skal bo sammen med familien etter løslatelse. To personer skal bo for seg selv, og arbeider med å skaffe seg en leilighet. Dette får de også hjelp til av kontaktbetjenten og sosialtjenesten. Resten har for lange dommer til å ennå vite hva de vil gjøre ved løslatelse.

Vi spurte også alle våre informanter mer generelt om hva slags tanker de hadde om framtida, om de ønsket å unngå flere lovbrudd og bruk av narkotika og hvordan de ville unngå det. Her har mange få konkrete ideer om hvordan de skal unngå dette, og mange svarer som 19-åringen sitert over. Mange håper at de holder seg unna, men snakker også om at det er vanskelig å la være.

5 Forbryterskole?

I det følgende vil vi se vårt intervjumateriale i sammenheng med kriminalomsorgens uttalte formål med soningen og straffeteoriene vi har valgt å bruke. Vi stiller oss her spørsmålet: Kan funnene vi har gjort i intervjumaterialet tilsi at unge innsatte blir eksponert for prisonisering, stigmatisering og krenkelse? Teoriene vil bli drøftet i lys av vår problemstilling, som er om fengselet virker som en forbryterskole på unge innsatte⁵⁸.

⁵⁸ Se mer om vår problemstilling under pkt. 1.2

5.1 Fengselets individualpreventive tiltak

Idet følgende vil vi gjennomgå hvilke individualpreventive tiltak vi fant eksempler på i samtaler med unge innsatte.

Etter formålsparagrafen til straffegjennomføringsloven skal forholdene legges til rette slik at den innsatte gis mulighet til å endre livsførsel slik at man på den måten motvirker at nye straffbare handlinger begås ved løslatelse⁵⁹. Dette er kriminalomsorgens uttalte individualpreventive formål med straff.

5.1.1 Skoletilbudet

Informantene fortalte om ulike tiltak vi mener kan tjene som eksempler på individualpreventive tiltak fengselet har til de innsatte.

Det ene er skole. Det å gi de innsatte undervisning de kan fortsette med når de kommer ut, eller at de blir ferdig med utdanningen slik at de kan begynne i jobb, kan bidra til at den innsatte endrer livsførsel og på den måten slutter med å begå lovbrudd. Det fremgår av straffegjennomføringsloven § 18 og dennes forskrift pkt. 3.16 at unge spesielt bør prioriteres for skoleundervisning. En grunn til dette kan være at når de unge innsatte soner straffen sin, skulle de vanligvis egentlig ha fulgt skoleundervisning på utsiden. Det kan være allmennfag, eller yrkesrettet skole. Undervisning i fengsel fører da til at de innsatte ikke ligger etter når de slipper ut og skal begynne på skolen igjen. En annen grunn til dette kan være at unge i fengsel, som fangebefolkningen generelt⁶⁰, har et dårlig skolegrunnlag fra før og at dette er noe som bør tas tak i i fengselet. På den måten kan de kanskje ta igjen

⁵⁹ Les mer om dette i kapittel 3.1

⁶⁰ Skardhamar, 2002

undervisningen de har gått glipp av på utsiden, slik at de kan begynne enten på skole, eller i en yrkesrettet praksisplass når de slipper ut.

Som vi har redegjort for i kapittel 4.3 var det kun tre av våre informanter som gikk på skole i fengsel. Etter det vi forstår var det bare to av disse som fikk tilfredsstillende og bra undervisning. Den tredje som var 17 år, sa selv han kom til å ligge langt etter de andre i klassen sin når han slapp ut igjen fordi han bare fikk 2 ½ timer undervisning i uken i fengselet. Han var redd han ikke ville klare å ta de andre igjen, slik at han måtte ”dumpe” ett år. Hva han skulle gjøre de ti månedene han da måtte vente på nytt skoleår visste han ikke. Han ga også uttrykk for at det ville være flaut å begynne i klassen under seg til neste år.

Ytterligere tre av informantene ønsket sterkt selv å gå på skole i fengsel. Den ene hevder han ikke har råd, mens to andre ikke hadde mulighet på grunn av plassmangel. Hvordan kvaliteten på undervisningen ved disse fengslene er, vet vi ingenting om.

En av personene vi skulle intervjuer kunne verken lese eller skrive. Han var 17/18 år gammel. Rett før intervjuet skulle starte ombestemte han seg og ville ikke være med allikevel. En ansatt vi snakket med mente grunnen til dette var knyttet til hans manglende lese- og skriveferdigheter. Hva fengselet gjorde for å hjelpe ham med hans problem vet vi ingenting om.

5.1.2 Ulike kurstilbud

Et annet tiltak fengselet har til de innsatte og som en antar skal virke individualpreventivt, er behandling som skal virke rehabiliterende. Behandlingen består i å gjennomføre diverse kurs. Dette kan være kognitive kurs som blant annet lærer den innsatte å tenke før en handler, men også rusbehandling. Navn vi har hørt informantene kalle kursene er ”Alternativ til vold”, ”Sinnemestringskurs”, ”Ny start” og ”Brottsbrytet”. Kursene skal, slik vi forstår det, virke rehabiliterende og være et tiltak for å hindre de innsatte fra å begå ny

kriminalitet. Rehabiliteringen skal etter planen føre til lavere tilbakefallprosent, mener kriminalomsorgen.

Av våre informanter var det en som hadde fått tilbud om og gjennomført et kurs om sinnemestring. Han mente selv han hadde lært mye på dette kurset og også brukt det han lærte der. Ellers var det ingen av våre informanter som hadde gått på noen rehabiliterende kurs i fengsel. En informant hadde søkt på et kurs om "Alternativ til vold", men ikke fått svar. En hadde for kort tid igjen av dommen til å kunne delta på "Brottsbrytet" som gikk over åtte uker. En informant ønsket å søke seg over til et annet fengsel for å få hjelp med sitt rusproblem. Han hadde hørt at opplegget ved dette fengselet var bra. De resterende hadde ikke hørt om noen kurs i fengselet, eller var ikke interessert.

5.1.3 Arbeid

Arbeid i fengsel er også et tiltak vi har fått informasjon om fra våre informanter som kan virke individualpreventivt. De innsatte lærer seg å arbeide, og gir dem på den måten arbeidstrening. Arbeidet de gjør i fengsel kan føre til at de får jobb innen samme arbeidsområde når de slipper ut. Arbeidet i fengselet gjør at den innsatte må møte til rett tid og gjøre en tilfredsstillende jobb. På den måten har de et ansvar og blir disiplinerte. Tanken er muligens, slik vi ser det, at mange ikke er vant til å stå opp tidlig om morgenen og gå til jobb. På denne måten opplever de innsatte det å leve etter en rutine, og at det kreves noe av dem.

Personene vi intervjuet synes stort sett at arbeidet var ålreit. Det fikk om ikke annet tiden til å gå, og det var i hvert fall bedre enn ingenting. En innsatt synes jobben han gjorde var gøy, mye fordi det innen dette han snart hadde fagbrev i. Slik vi forstod informantene vi intervjuet var arbeidet i stor grad en type tidsfordriv, framfor et bevisst "karrierevalg" i fengselet. Vi fikk inntrykk av at informantene valgte å jobbe dersom de hadde fagbrev fra før, eller av andre grunner ikke ville gå på skole. Dette er selvfølgelig også med å gjøre, slik vi ser det, at fengselets arbeidstilbud i de fleste tilfeller var begrenset.

5.1.4 Oppsummering

Hvis man ser på de fire punktene om måter fengslet kan virke individualpreventivt, står vi, slik vi ser det, igjen med de to siste, nemlig uskadeliggjøring og avskrekking. Av våre informanter er det svært få som får tilfredsstillende skoleundervisning. I verste fall fører dette til at en av informantene må ta opp ett skoleår. Videre er det kun en av de ni informantene som har gjennomført et rehabiliterende kurs.

Slik vi ser det er våre informanter i svært liten utstrekning gjort bedre egnet i fengselet til å møte samfunnet. Vi kan ikke se at fengselet har gjort det lettere for dem å møte samfunnet etter fengselsstraffen, som før de kom i fengsel.

Etter våre observasjoner har ikke fengselet tilfredsstillende tilbud å gi innsatte med for eksempel rusproblemer. Alle personene vi intervjuet hadde prøvd narkotika, og flertallet av dem mente selv de hadde et rusproblem. På bakgrunn av informasjonen vi har fått kan vi derfor ikke se at fengselet gjør den ”syke” innsatte ”frisk”, ved å helbrede ham i fengsel slik punkt to i de fire punktene gir anvisning på.

Det fengselet tilbyr de innsatte vi har intervjuet er, slik vi ser det, å uskadeliggjøre ham i innlåsningsperioden, og å avskrekke ham fra å begå ny kriminalitet ved at frihetsberøvelsen er såpass ubehagelig at man nødig vil i fengsel igjen.

På bakgrunn av våre observasjoner kan vi anta at formålet med fengselsstraff, individualprevensjon, vanskelig kan oppfylles. Dette fordi straffegjennomføringslovens tilsiktede virkning om individualprevensjon slik vi ser det nærmest ikke blir forsøkt gjennomført⁶¹.

⁶¹ Dette kommer vi tilbake til under punkt 6, avslutning.

5.2 Sosialisering i fengselet

I det følgende vil vi bruke teoriene rundt fengselsstraff vi gjorde rede for i punkt 3 sammen med våre funn, for å se om funnene våre kan verifisere teoriene rundt virkningene av fengselsstraff. Funnene vi beskriver i lys av straffeteoriene vi har valgt å bruke, som nevnt under punkt 3.2, er eksempler på straffens utilsiktede virkninger⁶².

5.2.1 Lett fysisk, tungt psykisk

Som vi så under punkt 4.1 har flere av våre informanter gitt uttrykk for at fengselstilværelsen virker inn på psyken. Slik er det nok for de fleste som er i fengsel, uansett alder. Så hvordan virker fengselstilværelsen inn på unge spesielt? En informant peker på noe vi mener er vesentlig: Det sosiale nettverket. 19-åringen savnet å ha noen å snakke med, fordi det ikke sonet noen på hans egen alder på avdelingen. Han var den yngste. Fordi det er så få ungdommer i norske fengsel, og disse spres på alle fengslene rundt om i landet som følge av nærhetsprinsippet⁶³, blir det få jevnaldrende å være sammen med. Mange av de vi snakket med var yngst på avdelingen, enkelte hadde noen få venner på avdelingen som var på samme alder eller bare litt eldre. De fleste tilbrakte derfor mest tid sammen med andre innsatte som var eldre enn informantene selv, ofte innsatte som var rundt 30 år.

Sosialiseringprosessen i fengselet; det å skaffe seg et nettverk, enten av gode venner eller mer perifere venner, mener vi kan sies å være en del av prisoniseringsprosessen⁶⁴.

Prisoniseringsprosessen kan kort forklares med at innsatte blir en del av kulturen innsatte selv skaper i fengselet, hvor egne normer og regler gjelder. Foucault er inne på det samme, men kaller subkulturen som oppstår antisosiale klubber. Etter vår mening er dette to sider av samme sak, men i det følgende vil vi bruke ordene subkultur eller fangemiljø.

⁶² Mathiesen, 2005

⁶³ Se punkt 3.1 for utdyping

⁶⁴ Se mer om prisoniseringsprosessen under punkt 3.3

5.2.2 Rus for å overleve?

Som nevnt under punkt 4.5 viser våre intervjuer at tilgangen på narkotika varierer fra fengsel til fengsel. I det følgende vil vi forsøke å vise at ”hemmelighetskremmeriet” rundt narkotikatilgangen i fengselet kan være en del av prisoniseringsprosessen. To fengselsinstitusjoner skiller seg imidlertid klart ut i negativ retning. Ifølge våre informanter der er det lett å skaffe narkotika i fengselet. Alle informantene som fortalte de hadde brukt narkotika i fengselet, hadde også prøvd ulike typer narkotika før de kom i fengsel. Slik sett var det ingen av våre informanter som prøvde narkotika for aller første gang i fengselet, alle hadde brukt narkotika i større eller mindre grad fra før.

En av våre informanter prøvde et for ham nytt stoff, nemlig rohypnol, for første gang i fengsel. Dette skjedde etter to uker på isolat⁶⁵, og informanten begrunnet bruken av rohypnol med de tunge ukene helt alene på rommet og i luftegården. Han ville få tiden til å gå, for etter ukene i isolat hadde han problemer med å være sammen med de andre innsatte, og satt bare alene på cellen. Arve-E. Hansen beskriver noe av det samme i artikkelen ”Livet i bur”⁶⁶.

”I fengsel glimrer det lystbetonte med sitt fravær, og i et slikt miljø har man ikke lov til å være overrasket om fangen tyr til rus for å overleve.”

Rusen kan altså fungere som en virkelighetsflukt i fengselet, en måte å glemme tilværelsen på, gjøre humøret bedre, eller drømme seg vekk. Eller som en av våre informanter pekte på, noe å finne på når en kjeder seg.

⁶⁵ Med isolasjon mener vi her når innsatte tilbringer 23 timer alene på cellen, og luftingen foretas alene.

⁶⁶ Hansen, Arve E, inntatt i Schanning (red.), side 123, 2002.

Bruken av narkotika kan etter våre begreper betegnes som en del av prisoniseringsprosessen. En kan anta at narkotikabruken, som må skjules fra fengselsbetjentene, kan være en måte å forsterke samholdet de innsatte imellom, det blir ”oss” mot ”dem”. Bruken av rusmidler, som altså er ulovlig i fengselet, er noe som kan være en del av innsattes miljø, men som altså ikke kan vises overfor for eksempel fengselsbetjentene. Dette kan igjen forsterke subkulturen som kan oppstå de innsatte imellom, og dermed utgjøre en del av prisoniseringen.

5.2.3 Poker og tillit

For at unge skal kunne finne seg til rette i fengselet, må de altså finne sin plass blant de andre innsatte. Man kan si at den unge innsatte i en viss forstand, og til en viss grad, må prisonisere seg for å ”overleve” i fengselet. Man kan si at ved at man deltar i og blir en del av subkulturen i fengselet tar man i bruk en overlevelsesteknikk⁶⁷. Dette kan også sees i sammenheng med at innsatte forteller at de må vise seg tilliten verdig før de får informasjon om hvem som har hva av narkotika i fengselet til enhver tid. De må være til å stole på.

Flere informanter mente at tilgangen på narkotika i fengsel i stor grad var avhengig av hva slags tillit du hadde hos innsatte som kunne skaffe narkotika.

Et annet eksempel på at tillit er viktig for å få innpass i ”klubben” eller subkulturen, er historier informantene fortalte oss om kortspillingen. Poker er et populært tidsfordriv blant mange av de vi snakket med, og ofte spilles det om handlelister og røykpakker, private eiendeler man har på cella og av og til rene penger. Pokerspillingen må ofte foregå i skjul for fengselsbetjentene, fordi det ikke er lov å spille poker, eller fordi det ikke er lov å spille om penger eller goder. De som får innpass i ”poker-gjengen” er dermed mennesker de

⁶⁷ Goffman, 1977

andre innsatte mener de kan stole på, og som ikke vil sladre til fengselsbetjentene om spillet som foregår.

Gjennom for eksempel pokerspillet, eller andre forum hvor den unge innsatte blir ”en del av gjengen”, eller subkulturen, lærer de unge guttene hvordan de skal oppføre seg. De voksne innsatte lærer de yngre å være rolige, beherskede, og avbalanserte. Dette mener vi også kan sees på som et tegn på prisonisering; de unge innsatte lærer hvordan en skal oppføre seg blant de andre innsatte, blir ”oppdratt” av de eldre.

5.2.4 Bestemmer de voksne⁶⁸?

Foucault mener at det i fangesamfunnet også inngår et hierarki de innsatte imellom. Med dette mener han, slik vi forstår Foucault, at det er enkelte eller noen innsatte som bestemmer mer over de andre, eller i hvert fall har en høyere status enn den mer gemene hop av innsatte. Vi mener også å ha sett enkelte tendenser til dette ut fra vårt materiale.

Ingen av de innsatte vi snakket med mener at det er enkelte innsatte som konkret bestemmer mer enn andre, selv om en antydte at noen eldre innsatte ”tror de bestemmer mer, men det gjør de egentlig ikke”. Enkelte mente at det var de som hadde sittet i fengsel i lengst tid, uavhengig av alder, som kunne bestemme mest på avdelingen. Hvem som bestemte var altså uavhengig av alder, selv om de som hadde lengst dommer ofte var de voksne. Informantene som sa dette fortalte mer om en uformell makt enn en formell; for eksempel kunne personen som hadde sittet lengst på avdelingen oppfordre folk til å rydde opp etter seg, spørre om å få servert en kopp kaffe, og så videre. Slike oppfordringer ble respektert. De som hadde sittet lengst på avdelingen, gjerne flere år, rådførte også andre innsatte om fengselssystemet, hva som var lurt å skrive i søknader og så videre. Det å få innpass i fangekulturen kan altså ha sine klare fordeler, som for eksempel at en får hjelp av

⁶⁸ Med voksne mener vi her personer som er 21 år eller eldre. Som nevnt definerer vi som ungdom personer i alderen 15-20 år.

mer erfarne innsatte til for eksempel skriving av søknader og klager. Sett i sammenheng med Lemerts teori om at det å gå inn i avviksrollen kan ha klare fordeler, kan ovennevnte tjene som et eksempel på dette.

Mange pekte imidlertid på at personer som var dømt for store ran, eller var dømt for innføring av store kvanta med narkotika, med andre ord kriminalitet som ga høy ”avkastning”, hadde høy status blant de innsatte i fengselet. Andre kriminelle handlinger gav ikke direkte status, men ble sett på som ”kult” av de andre innsatte. Det var gjerne voldsrelatert kriminalitet.

Dette funnet kan tyde på at det hersker et visst hierarki i denne forstand i innsattes fengselsmiljø, men det må understrekes at dette mer blir en antakelse. Vi fikk lite informasjon om hvordan denne høye statusen konkret ga seg utslag i fengselshverdagen. Hierarkiet består slik vi ser det mer av at de innsatte har respekt for hverandre, og at man må gjøre seg fortjent til denne respekten. De innsatte vi har intervjuet har, så vidt vi har forstått, aldri blitt tvunget til å gjøre noe. På den andre siden kan det være vanskelig å innrømme at en selv er lavest på rangstigen, og slikt sett kan vi også spekulere i om våre informanter underdriver når de forteller om hierarki. Foucault bruker hierarkiet som et av flere kjennetegn på fangekultur. Slik vi ser det kan nok eldre innsatte, eller de som har sittet lengst på avdelingen ha noe mer makt enn de yngre.

5.2.5 Å lære av de eldre

Informantene forteller at de lærer om kriminalitet i fengsel. Som vi allerede har nevnt under punkt 4.4 fremhever unge innsatte at de lærer om andre typer kriminalitet enn de selv sitter inne for.

Prat om ulike typer lovbrudd er altså en del av unges fengselshverdag. Michel Foucault er inne på noe liknende når han snakker om at unge lovovertrедeres første ønske i fengsel vil være å lære av de eldre innsatte. Vi mener å ha belegg for å si at noe av det samme skjer i

norske fengsler i dag, i hvert fall sett ut fra vårt utvalg og det våre informanter fortalte oss. I miljøet de unge innsatte blir en del av i fengselet blir læring om lovbrudd og utveksling av kontakter en viktig del av hverdagen for mange av de vi snakket med. De unge innføres dermed i ”tyvenes tenkesett”, slik Foucault beskriver det. Alle informantene vi snakket med mener selv at de lærer om lovbrudd i fengselet, og at det blir mye prat om ulike typer kriminalitet. De forteller at det er de eldre som prater mest om dette, mye fordi de har mest erfaring.

Dette mener vi også kan peke mot at de unge informantene prisoniseres, slik Clemmer beskriver det⁶⁹. Ved å delta i samtaler om lovbrudd, være med på å planlegge lovbrudd etter løslatelse og vise interesse for voksne innsattes historier om lovbrudd, blir de unge innsatte en del av innsattes miljø.

Noen innsatte pekte også på at det kunne være ubehagelig å si nei til tilbud om å være med på å begå lovbrudd etter løslatelse. Som Foucault skriver er miljøet de innsatte imellom solidarisk. Dette kan forstås slik at de innsatte viser mer lojalitet overfor hverandre enn overfor for eksempel fengselsbetjenten. Vi tror det nettopp kan være denne solidariteten de innsatte imellom som gjør det vanskelig å si nei til slike tilbud. Men her vil selvfølgelig andre, mer individuelle faktorer, spille inn også, som for eksempel at unge kan ha et sterkt ønske om å ikke begå lovbrudd, men synes det er vanskelig å si nei fordi det kan være gode penger å tjene. Spesielt vanskelig er det å si nei til disse lettjentepengene når man ikke har en jobb eller skole å gå til når man slipper ut.

Foucault antyder videre at unge er mottakelige for å lære om lovbrudd, og har lett for å ta til seg miljøet⁷⁰. Også dette kan tildels bekreftes med vårt materiale. Flere informanter sier de lærer mye i fengsel, får mange tanker og legger planer om nye lovbrudd. Slike utsagn kan tyde på at unge, i hvert fall de vi snakket med, er mottakelige for å lære om

⁶⁹ Clemmer, 1958

⁷⁰ Foucault, 1977

kriminalitet. Det bør imidlertid her påpekes at vi ikke har materiale til å sammenlikne de unge informantenes mottakelighet for å lære om kriminalitet opp mot voksne.

5.2.6 Uskrevne regler

En del av prisoniseringsprosessen kan også være at innsatte tar opp i seg fangekulturens normer og uskrevne regler slik Clemmer, se pkt 3.3.1, og Lemert, se pkt 3.4.2, skriver om. Vi mener å ha funnet eksempler på slike normer i fangekulturen sett ut fra våre samtaler med unge innsatte. Flere informanter forteller om viktige regler som gjelder de innsatte imellom.

Du skal ikke tyste

Mange av våre informanter fremhevet som nevnt under punkt 4.4 viktigheten av å ikke tyste på hverandre. Tysting som fører til at andre i tillegg til deg selv blir dømt for noe, ansees, slik vi forstår det, for å være det verste, men tysting om forhold bak murene blir også tatt alvorlig.

Normen blant de innsatte om ikke å tyste eller sladre kan sies å være en del av det Clemmer kaller fangekulturen⁷¹. Intervjuene vi har gjennomført kan tyde på at informantene har tatt til seg disse normene, eller uskrevne reglene. Regelen om tysting kan tyde på at solidariteten blant de innsatte er viktig. Er du ikke solidarisk med de andre innsatte, eller sagt på en annen måte; holder på hemmelighetene, kan du risikere å på en eller annen måte bli utfrysst fra fangesamfunnet. Foucault er til en viss grad inne på det samme når han snakker om forbryterskolen. Han beskriver ”klubbene”, eller fangekulturen innsatte blir en del av, som et solidarisk miljø. Ser vi på tysting som en viktig regel for å bevare denne solidariteten i fangekulturen, mener vi altså å ha funnet eksempler på dette.

⁷¹ Clemmer, 1958

Du skal ikke være dømt for seksualisert vold

En annen ”regel” praktisk talt alle informantene fremhevet var hvordan enkelte lovbrudd ble sett ned på i fengsel. Innsatte dømt for voldtekt eller andre seksuelle overgrep, blir sett ned på, sa informantene. De fortalte at hvis det ble oppdaget at innsatte var dømt for denne typen lovbrudd, ble disse gitt klar beskjed om å flytte til en annen avdeling, fryst ut på avdelingen eller i verste fall banket opp. En del av dem valgte å isolere seg selv. Ingen ville snakke med dem og overså dem totalt, fortalte innsatte. Slik vi ser det kan dette betegnes som en norm i fengsel; lovbrutere dømt for seksualisert vold er de med lavest status av de innsatte i fengselet. Denne holdningen tar de nyinnsatte opp i seg og viderefører. Det er en kultur i fengselet om å overse sedelighetsdømte.

De aller fleste av våre informanter sonde, eller hadde sont med sedelighetsdømte. Noen visste ikke fordi de ikke torde å spørre hva de andre satt for, eller fordi de ikke ville vite. En informant mente det ikke ville være mulig å finne ut av fordi de sedelighetsdømte løy på seg andre lovbrudd. Flesteparten av informantene mente imidlertid at det gikk fort å finne ut hva folk egentlig satt for ved å stille et ”kontrollspørsmål” på rett tidspunkt. De som visste at noen satt for seksualisert vold tok sterk avstand fra dem. Dette gjaldt alle med unntak av en som mente det ikke var hans oppgave å dømme andre. Han innrømmet imidlertid at de aller fleste på hans avdeling tok avstand fra dem. Denne informanten vet vi med sikkerhet at ikke selv satt for slik kriminalitet slik at det ikke er en sammenheng med hans svar på den måten.

Som nevnt ovenfor er det altså også en norm som gjelder innsatte dømt for seksualisert vold. Slik vi ser det går denne normen ut på at innsatte dømt for denne typen lovbrudd ikke får være en del av fangekulturen i det hele tatt. Dette tydeliggjøres gjennom voldelige episoder de innsatte vi snakket med fortalte om, og utfrysing av innsatte som hadde begått slike lovbrudd gjennom å totalt overse personene, gjennom for eksempel å aldri snakke til dem, behandle dem som luft. Vi mener også dette kan sees som en norm som er viktig for fangekulturen; utstøtelse av noen grupper kan også være med på å forsterke samholdet i

gruppen. Enten er man en del av gjengen, eller så er man det ikke. At unge innsatte dermed tar til seg disse holdningene overfor innsatte dømt for seksualisert vold, og gjør dem til en del av sine egne normer, kan derfor tyde på prisonisering.

5.2.7 Kontroll eller omsorg?

Jervell kommer i sin undersøkelse fram til at innsatte og betjenter har et kjølig forhold⁷². Våre observasjoner tyder på at forholdet mellom betjenter og innsatte varierer. Ved ett fengsel forteller informantene at de har et veldig godt forhold til fengselsbetjentene, vet et annet fengsel forteller informantene at forholdet er dårlig. Våre egne observasjoner ved de to fengslene støtter informantenes fortellinger. Ved fengselet der informantene kritiserte betjentene ble vi mottatt på en avmålt måte; betjentene smilte ikke, men de var heller ikke sure. De innledet heller ikke til noen samtale da de låste opp dører for oss, og svarte kortfattet ved våre forsøk på en samtale. I løpet av de timene vi var der så vi ikke at betjenter og innsatte snakket sammen. Vår observasjon var at tonen var streng.

Motsatt observasjon kan beskrives ved Bergen fengsel. Her var informantene svært fornøyd med fengselets betjenter, i alle fall på deres egen avdeling. Der ble vi hyggelig mottatt av blide betjenter som bød på kaffe og var nysgjerrige på hva vi holdt på med. A det vi så virket det til at tonen mellom innsatte og betjenter var høflig, hyggelig og humoristisk. Ved de andre fengslene opplevde vi også å bli meget godt mottatt. Den skeptiske holdningen skilte seg altså spesielt tydelig ut i førstnevnte fengsel.

Slik vi ser det beskriver de ni unge innsatte vi intervjuet to forskjellige betjenter: De som bedriver omsorg (snakker med de innsatte med en løs tone, hjelper til med søknader, spør om løslatelsen, kan spøke og le med de innsatte), og de som bedriver kontroll (låser innsatte inn og ut, sjekker rommene for ulovlige ting). Dette er selvfølgelig en beskrivelse av fengselsbetjentene satt på spissen; enhver fengselsbetjent må drive kontroll. Men

⁷² Jervell, 1995

beskrivelsen tydeliggjør inntrykk våre informanter formidlet til oss. Det er betjentene som bedriver omsorg som går for å være ”de greie”. Betjentene som i informantenes øyne bare driver kontrollvirksomhet, virker provoserende. Grøvdal beskriver nettopp dilemmaet fengselsbetjenter opplever i sitt møte med innsatte ved at de vil være ålreite personer samtidig som de må utføre sine kontrolloppgaver på en måte som gjør at den innsatte fortsatt respekterer en⁷³. Betjentene skal ikke være for forståelsesfulle, men heller ikke være tøffe i trynet og avvisende, forteller Grøvdal⁷⁴. Grøvdals observasjoner tilsvarer i stor grad våre.

Vi tror unge innsattes forhold til betjentene er av betydning for stigmatiseringsprosessen, som kort fortalt er prosessen der en person defineres som avviker av andre, og til slutt seg selv⁷⁵. I sammenheng med innsattes forhold til betjentene mener vi altså her at måten betjentene behandler innsatte på kan ha betydning for om unge innsatte opplever at de blir sett på som avvikere av andre, og til slutt seg selv.

Følelsen av å ha noen å gå til, noen å snakke med om både viktige og uviktige ting, en voksenperson som kjenner fengselet, men som ikke er innsatt, er viktig ifølge våre informanter. De fleste av de innsatte vi snakket med følte at de kunne henvende seg til betjenten (gjærne kontaktbetjenten) med praktiske ting som de trengte hjelp til. De opplevde også at betjenter ofte slo av en uformell prat, og det synes de var ålreit. Problemer av personlig karakter skulle det imidlertid mye til for at de fortalte til en betjent. I fengselet der våre informanter ikke opplevde at de kunne snakke med betjentene, var også holdningen til fengselet og betjentene fiendtlig. Forholdet dem i mellom var slik vi oppfattet det, ikke-eksisterende. Kun svar ved direkte spørsmål, og aldri noe ”small-talk”.

Betydningen av å bli behandlet som et ”vanlig menneske” mener vi er viktig for å forhindre stigmatisering, at unge innsatte selv ser på seg selv som kriminell. Informanter som hadde en fiendtlig holdning til betjentene følte at betjentene så på dem med en ovenfra-og-ned-

⁷³ Grøvdal, 2001

⁷⁴ Grøvdal, 2001

⁷⁵ Om stigmatisering og stempling, se kapittel 3.4

holdning. Informantene kan ha følt seg behandlet som avvikere, eller følt seg stemplet som kriminelle av betjentene. Denne stemplingen kan som nevnt være starten på en stigmatiseringsprosess, der informantene til slutt selv definerer seg som kriminelle.

På den andre siden, og som et motargument til dette, kan en si at stemplingen og stigmatiseringen allerede har skjedd. Den unge lovbrøyteren er dømt for lovbrudd, og allerede blitt stemplet som lovbrøyter, en type avviker, av strafferettssystemet. Allikevel mener vi at en kan anta at måten fengselsbetjentene forholder seg til unge innsatte på vil være av betydning for stigmatiseringsprosessen unge innsatte kan gjennomgå. Fengselsbetjenter som i stor grad kun utfører kontrolloppgaver og i liten grad omsorgsoppgaver, kan på den måten være en medvirkende årsak til stigmatisering av unge innsatte som kriminelle, eller forbrytere.

Betjentenes holdning til de innsatte kan slik vi ser det også være med på øke eller minske samholdet mellom de innsatte. Dersom forholdet til betjentene er dårlig mener vi at det kan antas at opposisjonen mot systemet blir større, og samholdet mellom de innsatte tettere. Det blir "oss" mot "dem". Dersom betjentene er ålreite, og man blir behandlet med respekt, virker det ikke som at opposisjonen mot systemet er like stor. Våre funn kan tyde på at samholdet mellom de innsatte på den måten ikke er like tett som hvis så ikke var tilfelle.

En annen ting vi mente å observere var at betjentenes deltakelse i fellesskapet hadde litt å si for hvordan narkotikabruk ble oppdaget. I fengsler der betjentene var mye på avdelingen og ble kjent med de innsatte ble rusa personer ofte oppdaget. Ved fengselet der betjentene ikke snakket med de innsatte oppdaget ikke betjentene at innsatte var ruset, enda det var helt tydelig ifølge våre informanter. Flere stilte seg uforstående til at ikke betjentene oppdaget narkotikabruk. "*De ser det de vil se*", var forklaringen til en informant om hvorfor ikke betjentene oppdaget dem. En annen ga et eksempel der en betjent hadde kommet inn på cella rett etter at det hadde blitt røkt hasj, uten at betjenten merket dette.

Således tror vi betjentenes måte å forholde seg til unge innsatte på kan ha stor betydning for om fengselet blir en forbryterskole for unge fanger.

5.2.8 Sikkerhetstiltak i fengsel

Visitasjon, glassvegg, brev- og telefonkontroll er eksempler på sikkerhetstiltak i fengsel. Disse tiltakene kan også bli sett på som en del av krenkelsesprosessen innsatte opplever i fengsel. En 19 år gammel innsatt beskriver besøk med glassvegg slik:

”Nei det er ikke greit, det skal jeg love deg. Det er jo ille nok uten glassvegg. Du får ikke tatt på hverandre. Gitt moren din en klem. Og mikrofonene fungerer nesten ikke så en må sitte å skrike.”

Informanten som her gir uttrykk for at besøk med glassvegg er vanskelig. 19-åringen var ikke den eneste som pekte på at fengselets ulike kontrolltiltak var ubehagelige. Dette var et tema flere tok opp av eget initiativ. Slik vi forstår det opplever de innsatte kontrolltiltakene som krenkende. Disse tiltakene kan likestilles med eksemplene Goffman bruker på krenkelse⁷⁶. Vi mener derfor informantenes opplevelser av kontrollen kan ses på som en del av krenkelsesprosessen de gjennomgår i fengselet. Dette kan igjen gjøre at den unge innsatte lettere prisoniseres, slik vi ser det, fordi de andre innsatte må gjennomgå det samme. Dermed blir krenkelsen alle må igjennom noe som kan gjøre at den unge innsatte lettere tar del i subkulturen. Den unge innsatte møter forståelse av de andre innsatte for at kontrolltiltakene føles krenkende, slik også Edwin Lemert er inne på⁷⁷.

⁷⁶ Goffman, 1977

⁷⁷ Hauge, 2001

5.2.9 Få fremtidsplaner

Informantene hadde som nevnt under punkt 4.6 få og lite konkrete tanker om hva som skulle skje etter løslatelsen. Mange av dem synes spørsmålet om hva de skulle gjøre etter løslatelse var vanskelig å svare på, og mange hadde få konkrete planer. De fleste hadde snakket med kontaktbetjenten sin om løslatelsen, men de fleste visste ikke helt sikkert om de skulle gå på skole, finne seg en lærlingplass, eller droppe skolen og finne seg en jobb. Bare en av de ni informantene fikk konkret hjelp til å skaffe seg lærlingplass, denne hjelpen fikk han av en politibetjent han kjente. De andre hadde ikke fått konkret hjelp av kontaktbetjenten eller andre i fengselet. Her må vi imidlertid understreke at i hvert fall en av de vi snakket med hadde imidlertid så lang dom at dette nok uansett ikke var naturlig å få på plass ennå.

At informantene hadde få konkrete tanker om sin framtid kan sees på som et utslag av prisoniseringsprosessen vi kan finne tendenser til ut fra våre intervjuer. Flere pekte på at de ble tafatte og ikke klarte å planlegge løslatelsen. Kanskje kan dette være et tegn på at prisoniseringsprosessen er igangsatt; de unge vi snakket med er blitt mer eller mindre en del av kulturen blant de innsatte, og hva som skjer utenfor murene er dermed vanskelig å reflektere over.

Dette kan også sees på som et utslag av stigmatiseringsprosessen. Hvis den unge innsatte føler at andre ser på ham som en kriminell, en forbryter, eller en avviker, og han selv etter hvert begynner å føle seg som en avviker, hva er vitsen med å planlegge en framtid uten lovbrudd da? Kanskje kan det være slik at stigmatiseringsprosessen, fra den unge blir arrestert av politiet, til han blir dømt til fengsel og soner straffen, er med på å forsterke sjansene for tilbakefall til å begå nye lovbrudd etter løslatelse. Sitatet nedenfor beskriver hvilken beskjed informant som nylig fylte 18 år har fått fra de andre innsatte på avdelingen hans:

”Tror du han vil være det da [om en medinnsatt vil være snill og holde seg unna kriminelle handlinger når han slipper ut]?

- Nei, 90 % av de som sitter her kommer jo tilbake. Så de har sagt til meg at jeg har en lang karriere her i fengselet.

- Hvem har sagt det?

- De voksne - de som er eldre enn meg. De sier jeg har en lang karriere foran meg.

- Hva tenker du om det?

- Nei...så...jeg bryr meg ikke om hva de sier. Jeg veit ikke. Jeg veit jo hvordan jeg kan være på utsiden. Jeg kan fort havne i fengsel igjen”.

Dette sitatet belyser hvordan den innsatte tenker på det å komme tilbake i fengsel, og at han ser på det som en stor mulighet. Slik vi forstår sitatet har de andre innsatte fortalt ham at han på grunn av sin væremåte har en lang karriere i fengselet, noe han til slutt i en viss grad sier seg enig i. Sitatet kan også belyse at innsatte også ser på hverandre som avvikere, og dermed bidrar tilstigmatiseringsprosessen. Med dette mener vi at måten innsatte behandler hverandre på kan ha betydning for om unge innsatte opplever at de blir sett på som avvikere av andre, og til slutt seg selv.

Foucault skriver at de unge lærer om tyvenes tenkesett i fengsel – og dette mener vi som nevnt å ha sett klare eksempler på. Disse kontaktene og erfaringene fra fengselet kan de unge bruke etter løslatelse. Dersom planene etter løslatelse er lite konkrete, tror vi unge innsatte kan være mer tilbøyelige til å benytte seg av kontaktene og kunnskapen om lovbrudd fra fengselet.

6 Avslutning

Så tilbake til vår problemstilling: Virker fengselet som en forbryterskole på unge innsatte?

For det første mener vi det er begrenset hvor individualpreventivt fengselsstraff fungerer på innsatte. Informantene i vår undersøkelse har ikke fått gode nok tilbud i fengselet som kan hjelpe dem til å klare seg bedre på utsiden når de slipper ut. Av våre ni informanter har bare en fått tilbud om, og gjennomført, kurs. Vårt materiale tyder på at skoletilbudet er mangelfullt. Vi mener at alle burde fått et skoletilbud som tilsvarer vanlig videregående skole, som i Bergen fengsel. På den måten ville ikke unge innsatte ha ligget etter vanlig studieprogresjon etter løslatelse, og kunne ha tatt opp igjen og fullført utdannelsen. Vi synes det er svært kritikkverdig at innsatte får mindre i dagpenger for å gå på skole enn å jobbe, slik en informant fortalte. Vi undrer oss over hvorfor ordningen er slik, og spør oss om kriminalomsorgen synes utdanning er mindre viktig enn arbeid. Utdanning er spesielt viktig for unge, uansett om de er dømt til fengselsstraff eller ikke. Skoletilbudet i fengselet kan være et individualpreventivt tiltak, spesielt for unge, og nettopp av denne grunn synes vi det er underlig at dette blir så lite vektlagt.

Det går frem av retningslinjene til straffegjennomføringsloven at unge i visse tilfeller skal prioriteres fremfor eldre innsatte. På denne måten mener kriminalomsorgen at soningen tilrettelegges for unge. Da vi spurte våre informanter om de ble behandlet noe annerledes enn de andre innsatte i fengselet, var svaret nei. De ble behandlet likt som alle de andre ifølge dem, og ble ikke prioritert ved tilbud om skoleplass eller kurs. De mente de stod på venteliste de som alle andre. Den tilretteleggingen kriminalomsorgen mener de utfører, kan altså ikke vi finne spor av i vår undersøkelse.

Vi mener også å ha funnet tendenser til prisonisering, som kan gjøre sjansene større til at unge innsatte begår nye lovbrudd etter løslatelse. Unge innsatte vi snakket med var opptatt av å bli en del av ”gjengen”, gli inn i fangekulturen. Slik kommer de i kontakt med andre innsatte som ofte er eldre og som kan sitte inne for andre og til dels mer alvorlige lovbrudd.

Slik mener vi unge innsatte skaffer seg et kriminelt nettverk de kan benytte seg av etter løslatelse. Har vi tilbakefalls-statistikken i minne, mener vi det er liten grunn til å tvile på holdbarheten av våre funn. Mange unge innsatte blir straffedømt for nye lovbrudd i voksen alder⁷⁸.

Flere av de unge snakket om det nedverdiggende ved visitasjon, ransakelse av rom, brevkontroll, telefonavlytting og glassvegg. Ut fra vårt materiale så mener de unge at det de opplever er det man i teorien kaller en krenkelsesprosess. Krenkelsen kan gå på bekostning av rehabiliteringen fordi kontrollen blir så sterk at avstanden mellom betjent og innsatt øker. Dermed kan krenkelsene de unge innsatte føler de blir utsatt for ha betydning for om de unge greier å unngå å begå nye lovbrudd etter løslatelse. Vi stiller spørsmålstegn ved måten for eksempel kroppsvisitasjon blir foretatt på ved ett av fengslene vi besøkte, og den hyppige kroppsvisitasjonen generelt sett. For det første er vi skeptiske til hvor effektivt et slikt sikkerhetstiltak er. Flere innsatte fortalte oss at de lett kan smugle inn gjenstander uten at dette blir oppdaget ved kroppsvisitasjon. Grøvdal skriver også at fengselsbetjenter mener at de ikke oppdager noe ved kroppsvisitasjon⁷⁹. Dermed er det et paradoks at kroppsvisiteringen består. Vi mener det kan føles spesielt krenkende for unge førstegangssonere å bli utsatt for dette, og dermed mener vi krenkelsen i større grad gjør at unge innsatte raskere går inn i rollen som avviker og på denne måten stigmatisert. Dermed er også sjansene til å komme ut av rollen etter løslatelse mindre, slik viser det.

Vi mener, på bakgrunn av våre funn, at unge innsatte er mer tilbøyelige til å begå nye kriminelle handlinger etter å ha sittet i fengsel enn før nettopp fordi de utsettes for prisonisering, stigmatisering og krenkelse. Manglene i spesiell tilrettelegging og skole- og kurstilbud mener vi kan bidra til at fengselet fremkaller nye lovbrudd snarere enn å hindre at dette skjer. Slik vi ser det tyder vår undersøkelse på at fengselsstraffen har flere utilsiktede virkninger for unge innsatte. Disse utilsiktede virkningene tror vi bidrar til at straffens individualpreventive formål blir vanskelig å realisere. Satt litt på spissen mener vi

⁷⁸ Justisdepartementets handlingsplan mot barne- og ungdomskriminalitet, 2005-2006

⁷⁹ Grøvdal, 2001

at man kan si at jo mer unge innsatte tar opp i seg subkulturen i fengselet, jo større er sjansen for at de definerer seg selv som avvikere. På denne måten lærer unge innsatte mer om lovbrudd i fengsel, og kan benytte seg av dette etter løslatelse. Dette mener vi er klare eksempler på utilsiktede virkninger ved fengselsstraffen, som kan motarbeide fengselets individualpreventive tiltak.

6.1 Hva bør gjøres? Hvorfor gjøres det ikke?

Avslutningsvis ønsker vi å ta tanken enda et steg videre, og reflektere over hva som kunne gjort soningstilværelsen bedre for unge mennesker. Vi undrer oss også: Hvorfor gjøres ikke dette i større grad allerede?

Vi har følgende forslag til endring av unge innsattes soningsforhold:

Unge innsatte bør i større grad sone sammen med jevnaldrende. Vi tror unge innsatte på den måten vil få et bedre sosialt liv i fengselet. Vi tror at en på denne måten kan en minske kriminell nettverksbygging med mer erfarne lovbyggere. Regjeringen har allerede forelått å opprette et spesialtilbud til unge innsatte under 18 år i hver av de fem regionene i kriminalomsorgen⁸⁰. Vi foreslår at dette gjelder unge til og med 20 år. Vi mener det er viktigere at unge innsatte ikke får mulighet til å skaffe seg kriminelt nettverk med eldre innsatt, fremfor å sone i nærheten av hjemstedet. Vi tror dette i større grad vil hindre tilbakefall til nye lovbrudd.

Unge innsatte som ønsker det bør få tilsvarende tilbud om undervisning som de hadde fått utenfor murene. Vi mener undervisningen i flere av fengslene vi besøkte hadde store mangler, og bør forbedres. Samles de unge i større grad på samme avdeling bør det også være lettere å satse på et bedre skoletilbud. Slik vi ser det får Bergen fengsel til dette allerede, og vi ser ingen grunn til at ikke flere fengsel kan gjøre det samme. Et fornuftig

⁸⁰ Stortingsmelding nr. 20 2005-2006

tidsfordriv i fengselet mener vi er med på å forhindre at unge innsatte blir prisonisert i sterk grad, som igjen kan hindre at unge begår ny kriminalitet.

Unge innsatte bør få relevant behandling for eventuelle rusproblemer. Vi tror fengselet bør bruke mer penger på rusbehandling fremfor ruskontroll. Urinprøver er bare med på å avdekke at det finnes narkotika i fengsel, og det vet vi fra før. Pengene som brukes på urinprøvetaking bør i større grad brukes på preventive tiltak.

Unge innsatte bør ikke plasseres i isolat. Alle våre informanter forteller om hvor vanskelig tiden etter isolering er. Vi synes det er alvorlig å høre flere av våre informanter fortelle at de har problemer med å møte mennesker etter isolasjon, og at de heller trekker seg tilbake på cella. Vi mener isolasjon virker ekstra inngripende på unge. Når vi vet hva slags negative virkninger isolasjon har på et menneske, synes vi det er kritikkverdig at kriminalomsorgen bruker dette på unge førstegangssøknere. Vi lurer på hva fengselet egentlig oppnår med å isolere unge i lengre tid.

Hvorfor gjøres det så lite i forhold til unge innsatte? Hvorfor bruker ikke fengselet mer tid på å få skoletilbud, arbeidstilbud og ettervern overfor unge innsatte til å fungere når det vil koste så lite, sett i forhold til det fengselet ellers bruker så mye penger på?

Vi tror en stor grunn til at unge ikke blir prioritert av kriminalomsorgen er fordi de unge selv ikke er de som skriker høyest om hjelp. De unge førstegangssøknere vet ikke hvordan et fengsel skal være, og hva innsatte kan kreve. Kanskje vet de ikke hva slags muligheter som finnes, og som bør finnes. Dermed er det kanskje heller ingen som taler spesielt deres sak, fordi man ikke er de unges behov bevisst. Det er så mange andre oppgaver som tar tid, og kanskje er det de som roper høyest som blir hørt. Vi tror ikke unge hører med til denne gruppen.

Etter det vi har sett er begrunnelsen ofte at det er så få unge i fengsel – behovet er så lite. Slik vi ser det kan det være grunn til å spekulere i om kriminalomsorgen ikke prioriterer

tiltak overfor unge innsatte – nettopp fordi de er for få. Vi tror også en grunn til at kriminalomsorgen gjør så lite kan være at unge innsatte ofte skal sone forholdsvis korte dommer. Dette gjør det vanskelig for fengselet å gripe tak i problemene før den unge løslates, eller at kriminalomsorgen ikke ser nødvendigheten av spesielle tiltak fordi dommene kan være korte. Det at unge soner en kort dom på bare noen måneder kan gjøre skadevirkningene store dersom de ikke får tilfredsstillende undervisning under soningen. Vi mener vi i denne oppgaven har belyst at ungdom i alderen 17 til 20 år har de samme ønskene og problemene – uansett om de har nådd myndighetsalder eller ikke, og uansett hvor lang dom de har. De unge innsatte som må sone fengselsstraff (og som nevnt er andelen unge økende) har likefullt ett behov for et bedre tilbud – der de er.

Videre tror vi straffegjennomføringens nærhetsprinsipp, som er ment å gjøre at unge innsatte beholder kontakten med familien sin, i en viss forstand hindrer kriminalomsorgen i å satse på unge innsatte. Av våre ni informanter var det fire som sonet langt hjemmefra. På det lengste tok reisen fem timer en vei. Tre av disse informantene er unge etter kriminalomsorgens definisjon, det vil si 15-18 år. Som en konsekvens av dette, og av andre årsaker, fikk halvparten av våre informanter besøk av foreldre om lag en gang i måneden. En fikk ikke besøk i det hele tatt. Norge er et langstrakt land med spredt bosettelse, og poenget må være at reiseveien for familier som vil besøke innsatte i mange tilfeller er lang - uansett. Vi mener derfor at nærhetsprinsippet ikke er grunn god nok til ikke å samle unge innsatte og spisse tiltakene overfor dem.

Om fengselets rehabiliterende tiltak hadde fungert på skikkelig vis, vet vi allikevel ikke om unge innsatte ville ha syntes igjen i kriminalstatistikken i voksen alder. Men vi tror et ordentlig skoletilbud i hvert fall kunne gjort at sjansene til å skaffe seg utdanning og arbeid ville blitt bedre. Det overordnede målet må jo være at ungdom lærer å klare seg selv. Uansett om de har sittet i fengsel eller ikke.

7 Litteraturliste

Bødal, Kåre. "Arbeidsskolen og dens behandlingsresultater". Universitetsforlaget, 1961

Christie, Nils. "Hvor tett et samfunn?" Universitetsforlaget, 1982 (andre utgave)

Christie, Nils. "Pinens begrensning" Universitetsforlaget, 1982.

Clemmer, Donald. "The Prison Community" Rinehart & Company, INC, 1958

Finstad, Liv. "Politiblikket" Pax Forlag, 2000

Finstad, Liv og Høigård, Cecilie (red.). "Kriminologi" Pax forlag, 1997

Foucault, Michel. "Det moderne fengsels historie" Gyldendal Norsk Forlag, 1977

Fridhov, Inger Marie. "Fanger og fengsel". I: Finstad, Liv, og Høigård, Cecilie. "Kriminologi", Pax forlag, 1997

Giertsen, Hedda. "Retten i samfunnet". I: Finstad, Liv, og Høigård, Cecilie. "Kriminologi", Pax forlag, 1997

Gjetvik, Anne Lise og Finstad, Liv. "Varetektsfanger forteller..." Universitetsforlaget, 1980

Goffman, Erwing. "Anstalt og menneske" Palludan forlag, 1967

Grøvdal, Yngvild. "Sånn er det bare! – En kvalitativ studie av fengselsbetjeners arbeid". Institutt for rettssosiologi, Universitetet i Oslo, 2001

Halvorsen, Knut. "Å forske på samfunnet – en innføring i samfunnsvitenskapelig metode"
Cappelen Akademisk Forlag, 2003

Hansen, Arve E. "Livet i bur" I: Schaaning, Espen (red.). "Straff i det norske samfunnet".
Humanist forlag, 2002

Hauge, Ragnar. "Kriminalitetens årsaker" Universitetsforlaget, 2001

Hauge, Ragnar. "Stempling og stigmatisering" I: Finstad, Liv, og Høigård, Cecilie.
"Kriminologi", Pax forlag, 1997

Henriksen, Trond og Brorson, Erik. Foredraget "Jeg er dømt – men til hva?" avholdt på
kriminalpolitisk konferanse på Sundvolden. Referat utgitt av Norsk
fengselstjenestemannsforbund, 1994

Holter, Harriet og Kalleberg, Ragnvald (red.). "Kvalitative metoder i samfunnsforskning".
Universitetsforlaget, 1998 (andre utgave)

Jervell, Mari. "Ungdom i fengsel. En kvalitativ studie av unge innsattes opplevelse av å
sitte i fengsel". Hovedoppgave, sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, 1995

Justisdepartementet. Handlingsplanen "Sammen mot barne- og ungdomskriminalitet",
2005-2006

Juss-Buss. "Fangehandboka". Juss-Buss, 2003

Mathiesen, Thomas. "Retten i samfunnet. En innføring i rettssosiologi" Pax forlag, 2005
(femte utgave)

Mathiesen, Thomas og Heli, Arne (red.). "Murer og mennesker". Pax Forlag, 1993

- Kvale, Steinar. "Det kvalitative forskningsintervju" Gyldendal Norsk Forlag, 2002
- Larsson, Paul. "Individualprevensjon". I: Finstad, Liv, og Høigård, Cecilie. "Kriminologi", Pax forlag, 1997
- Schaaning, Espen (red.). "Straff i det norske samfunnet". Humanist forlag, 2002.
- Skardhamar, Torbjørn. "Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler". Hovedoppgave, institutt for kriminologi og rettssosiologi, Universitet i Oslo, 2002.
- Statistisk sentralbyrå ved Johannes Berg. "Ungdommer i norske fengsler" Statistisk sentralbyrå, notat nr. 15, 2003
- Stavanger Aftenblad 28.08.06, leserinnlegg av tidligere 17-årig innsatt trykket i avisens ungdomsdel kalt Triplet. Tilgang:
<http://web3.aftenbladet.no/triplet/article255130.ece?act=readDebate&id=141974>
- Svendsen, Monika. "Forvaringsfangene forteller. En kvalitativ studie av den nye særreaksjonen forvaring". Masteroppgave i rettssosiologi, Institutt for kriminologi og rettssolsiologi, Universitetet i Oslo, 2005.
- Thagaard, Tove. "Systematikk og Innlevelse" Fagbokforlaget, 2002 (andre utgave)
- Stortingsmelding nr. 21 (1999-2000)
- Stortingsmelding nr. 20 (2005-2006)
- Wallan, Kristoffer. "Politiopplysninger hos fengselsmyndigheten. Skyldig inntil det motsatte er bevist?" Juss-Buss, 2004

Konvensjoner og lover

Lov om barneverntjenester (barnevernloven) av 17. juli 1992 nr. 100.

FN's konvensjon om barns rettigheter (barnekonvensjonen) – vedlegg 8 til lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett av 21 mai 1999 nummer 30

Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen – vedlegg 2 til lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett av 21 mai 1999 nummer 30

Lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven) av 18. mai 2001 nummer 21 med tilhørende retningslinjer og forskrifter.

8 Vedlegg

Vedlegg 1: Søknad til kriminalomsorgen om tillatelse om å foreta intervjuer ved Larvik, Skien, Åna og Oslo fengsel. Vedlagt også støtteskriv fra professor Kristian Andenæs.

Vedlegg 2: Prosjektbeskrivelse

Vedlegg 3: Intervjuguide

Vedlegg 4: Tillatelse til å gjennomføre undersøkelsen fra Kriminalomsorgen. Det ene brevet gjelder tillatelse ved Larvik, Skien, Åna, Bergen og Oslo fengsel. Det andre brevet gjelder tillatelse til Drammen, Sem og Ringerike.

Vedlegg 5: Godkjenning fra Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste om behandling av personopplysninger.

Vedlegg 6: Informasjonsbrev og samtykkeerklæring til de innsatte

